

Bősze Péter

Nyelvhelyességi szempontok a magyar orvosi irodalomban

Az orvosi, biológiai szavak és kifejezések írásánál – jóllehet, elviekben különleges megfontolások is vannak – a gyakorlatban a magyar helyesírás általános szabályait alkalmazzuk. Ennek ellenére az orvosi, biológiai szakirodalomban is nagyon sok hiba fordul elő, nagy az összevisszaság. Ennek oka részben az írásmód bizonyos fokú szabályozatlansága, az értelmezések, álláspontok közötti különbségek, másrészt a helyesírási szabályok felszínes ismerete, nem megfelelő alkalmazása. Az írásgyakorlati álláspontok, a nyelvhelyességi értelmezések, vagyis az orvosi, biológiai nyelv írásmódjának egységesebbé tétele végett állítottam össze ezt az összefoglalást, a magyar helyesírás szabályainak megfelelően. A helyesírási szabályoknak – a *Magyar helyesírás szabályai* ma is érvényben lévő 11. kiadásában leírtaknak – szolgai ismétlése, közreadása felesleges lenne; az eredeti szabályzat bárki számára hozzáférhető. A helyesírási szabályok közül csak azokat választottam ki, amelyek írásmódja gyakran okoz nehézséget, hibákat. A szabályokat összefoglalva, egyszerűsítve az orvosi nyelvre alkalmazva – orvosi, biológiai példákon bemutatva – foglaltam össze nyelvészeti források alapján – tehát nem saját kútfőből –, bízva abban, hogy így a nagyon elfoglalt gyakorlóorvosok, kutatók is alkalmazzák (AkH¹¹; Laczkó–Mártonfi 2004; Grétsy–Kemény 2005). A nyelvhelyességi, helyesírási kérdésekről a Magyar Orvosi Nyelvben már többször szoltunk. Most ezeket összefoglalva, kiegészítve adjuk közre a jobb áttekinthetőség céljából az alábbi tudnivalókat.

AZ ÖSSZETETT ORVOSI SZAVAK, KIFEJEZÉSEK ÍRÁSMÓDJA ÉS A SZÓTAGSZÁMLÁLÁS SZABÁLYAI

Az orvosi szóösszetételeknél az összetett szavak írásmódjának általános szabályai érvényesülnek: a) a két egyszerű szóból alakult összetett szót egybeírjuk, függetlenül attól, hogy hány szótagból áll; b) a kétónél több tagból álló összetételeknél, ha az összetett szó hat szótagos vagy annál rövidebb, mindig egybeírjuk. A hat szótagnál hosszabb többszörös összetételeket az áttekinthető tagolás kedvéért – a túl hosszú szavak elkerülése végett, esztétikai-értelmezési okokból – többnyire kötőjellel (értelmezést segítő, tagoló kötőjel) választjuk szét a két fő összetételi tag határára.

PÉLDÁK

vérvétel (2 tag – *vér* + *vétel* – 3 szótag), *értelmezésváltozás* (2 tag – *értelmezés* + *változás* – 7 szótag), *vastagbélgyulladás* (3 tag – *vastag* +

bél + *gyulladás* – 6 szótag), *petefészek-gyulladás* (3 tag – *pete* + *fészek* + *gyulladás* – 7 szótag)

A túlzottan hosszú, egyébként szabályos összetélt célszerű szerkezetes megoldással elkerülni. (Például: *petevezeték-gyulladás* helyett a *petevezeték gyulladása*.)

AZ ÚN. 6:3-AS SZABÁLY

A három vagy több tagból és hatnál több szótagból álló szóösszetételeket kötőjellel kapcsoljuk.

A háromnál kevesebb tagból álló összetett szavakat, a szótagszámtól függetlenül egybeírjuk.

A SZÓTAGSZÁMLÁLÁS SZABÁLYAI A szótagszámlálás szempontjai nem is annyira magától értetődőek. A szabályokat a gyakorlat szerint, helyesírási szakkönyvek alapján ismertetem (Laczkó–Mártonfi 2004: 128–131).

1. A szótagszám az összetett szó jel és rag nélküli alakjának szótagszáma. (Tehát a képző már számít, hiszen ez alapvetően megváltoztatja egy szó jelentését, adott esetben szófaját is, míg az előző két toldaléktípus valamilyen nyelvtani viszonyítást fejez ki.)

PÉLDÁK

orvostörténelem (*or-vos-tör-té-ne-lem* = két tag, 6 szótag), *orvostörténelmünk* (*or-vos-tör-té-nel-münk* = két tag, 6 szótag), *orvostörténelemmel* (*or-vos-tör-té-ne-lem-mel* = két tag, 7 szótag, de csak 6 szótagnak számít)

2. A származékszók képzőeleme azonban beleszámít a szótagszámba. (Mint hangsúlyoztam, a képzőelem vagy a képző új szót létrehozó toldalék.)

PÉLDÁK

főnév: *írásjelhasználat* (3 tag, 6 szótag); főnév: *előadóművész* (3 tag, 6 szótag); melléknév: *írásjel-használati* (3 tag, 7 szótag); főnév: *előadó-művészet* (3 tag, 7 szótag)

3. Az igekötők közül csak a két vagy több szótagúakat tekintjük külön összetételei tagoknak.

PÉLDÁK

vérvisszaadás (3 tag, mert a *vissza* igekötő két szótagú, ezért külön szóösszetételei tagnak számít, de a szótagszám csak 5, tehát egybeírjuk a szót); *vérleadás* (ebben az esetben azonban már azért is egyértelmű az egybeírás, mert ez csak kéttagú összetételnek számít, hiszen a *le* igekötő egy szótagú, tehát nem külön összetételei tag)

4. Az idegen előtagoknak és – ritkábban – utótagoknak a magyarban csak azt az elemét tekintjük külön szóösszetételei tagnak a szótagszámlálás szempontjából, amelyhez önálló szótári tételnek számító utó- vagy előtag kapcsolódik. Az idegen szó idegenes vagy magyaros írásmódja ezt a szabályt nem befolyásolja. A magyarban elfogadott idegen szóösszetételei előtagok és utótagok felsorolását az Osiris-helyesírásban (Laczkó–Mártonfi 2004: 129–130) találjuk, az alábbiakban csak néhány példát mutatok be.

PÉLDÁK

Az idegen szóösszetételei tagok a magyarban elfogadottak: *homociklusos* (*homo* + *ciklusos*, kéttagú – a *homo* taghoz önálló szótári tétel, a *ciklusos* szó társul); *izoelektromos* (*izo* + *elektromos*, kéttagú – az *elektromos* szó szótári tétel); *ökofalu* (*öko* + *falu*, kéttagú); *ultrahang* (*ultra* + *hang*, kéttagú); *rákfóbia* (*rák* + *fóbia*, kéttagú); *kemoterápia* (*kemo* + *terápia*, kéttagú); stb.

Ha az egyik idegen szóösszetételei tag a magyarban nem használatos a fentieknek megfelelően, például: *interferencia* (*inter* + *ferencia*; ez egytagú, mert *ferencia* szó a magyarban nincs), akkor az *interferenciamérés* szót egybeírjuk, jóllehet 8 szótagból áll, de két szóösszetételei tagúnak tartjuk: *interferencia* + *mérés*. Egy egységnek tekintjük azokat a szavakat is, amelyekben a magyarban önállóan nem használatos előtag és az önállóan is használatos utótag váltak szótári tétellé, és a két tag jelentésánál már nem átlátható: *televízió* – *televíziókészülék* (kéttagú összetételnek tartandó, ezért írjuk egybe a 8 szótag és a *tele* + *vízió* részek ellenére) (Laczkó–Mártonfi 2004: 130).

AZ A „FRÁNYA” BIRTOKOS VISZONY A birtokos jelző a birtoklást és az összetartozás fajtáit fejezi ki (birtokos szerkezet: birtok + birtokos). Kérdései: *kinek a?*, *minek a?* A birtokos jelzős szókapcsolatot a kettős jelöltség jellemzi: az előtag *-nak*, *-nek* ragot kap – ezt gyakran nem tesszük ki –, az utótagot számban, személyben egyeztetjük a birtokos személyjel segítségével (*könyvem*, *könyved*, *könyve* stb.). A birtokos jelzős viszony írásmódját a legkönnyebb megtanulni, mégis igen sok helyesírási hibát fedezhetünk fel ezzel kapcsolatban.

A SZABÁLYOK

1. Ha a birtokos esetragot és a birtokos személyjelet is kiteszünk, a szerkezetet különírjuk (*a sejtnek a magja*).
2. Ha a rag elmarad, de a birtokos személyjel jelölt, a szerkezet szintén különírjuk (*a sejt magja*).

3. Ha sem a rag, sem a birtokos személyjel nincs jelölve, a szerkezetet egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint (*sejtmag*, *sugárkezelés*, *nyiroksejt-meghatározás*, *petefészek-eltávolítás*). Másként fogalmazva: a toldalékos birtokos jelzős kapcsolatokat különírjuk, a toldalék nélkülieket egybeírjuk kötőjellel.

PÉLDÁK

- *a sejtek sokasodása* (*sejteknek a sokasodása*)
sejtsokasodás
- *a sejtek gyarapodása* (*sejteknek a gyarapodása*)
sejtygarapodás
- *az ellenanyagok együttese* (*az ellenanyagoknak az együttese*)
*ellenanyag-együttes**
- *a sejt receptora* (*a sejtnek a receptora*)
sejtreceptor
- *a sejtthártya kötőhelye* (*a sejtthártyának a kötőhelye*)
sejtthártyakötőhely
- *a nyálkahártya sejtjei* (*a nyálkahártyának a sejtjei*)
nyálkahártyasejtek
- *a nyálkahártya nyirokszöve* (*a nyálkahártyának a nyirokszöve*)
*nyálkahártya-nyirokszövet**
- *a sejtsztódás kiváltása* (*a sejtsztódásnak a kiváltása*)
*sejtsztódás-kiváltás**
- *a fehérje egysége* (*a fehérjének az egysége*)
fehérjeegység

Megjegyzés: jól megfigyelhető, hogy az előtag *-nak*, *-nek* ragja az orvosi példákban is gyakran elmarad. A *-gal jelölteket a szótagszám miatt írjuk kötőjellel.

Egy érdekes példa: meglehetősen vitatott az *impact factor* angol kifejezés írása, amelyet magyarul *hatásmutatónak* nevezhetnénk. Hivatalos iratokban, tudományos közleményekben is rendre *impakt faktor* formában írják, elsősorban angol nyelvi hatásra. Tulajdonképpen egy jellegzetes birtokos szerkezet: az *impakt* (a hatásnak) a faktora. Mivel a szokásos formában sem a rag, sem a jel nem szerepel, az egybeírás a szabályos: *impaktfaktor*. A leghelyesebb természetesen magyarul írni: *hatásmutató*, amely megint egy birtokos szerkezet, *a hatásnak a mutatója*; senkinek nem jutna eszébe, hogy két szóba írja.

Egybeírjuk a jelölt birtokos jelzős kapcsolatot, ha az egybeírt szó értelme más, mint a tagoké külön-külön (*barátfüle* – térsztaféle, *bolondokháza* – zűravar stb.), vagy hagyományból, a kialakult szokást megtartva (*napkelte*, *városháza* stb.). E példákban mindig csak a birtokos személyjel marad meg, a *-nak*, *-nek* rag soha.

JELENTÉSTÖMÖRÍTŐ-JELENTÉSSŰRÍTŐ SZERKEZETEK Ezek jeletlen viszonyítást tartalmazó összetett szavak, tagjaik valamilyen bonyolultabb szó szerkezeti kapcsolatban vannak egymással. Emlékeztetnek a birtokos szerkezetekre, de nem birtokviszonyt fejeznek ki. A főnévi jelzős szerkezetekkel is összetéveszthetők. Elkülönítésük azonban fontos, mert ezeket – szemben a főnévi jelzős szerkezetekkel – mindig egybeírjuk.

PÉLDÁK

szélmalom – széllal működő malom; *vékonytűvizsgálat* – vékonytűvel történő vizsgálat; *stresszinkontinencia* – a stresszel összefüggő inkontinencia – fontos, hogy ez nem birtokviszony, hiszen nem a stressz inkontinenciájáról van szó, hanem az általa okozott vizelet-tartási elégtelenségéről

Külön csoportot képviselnek a hasonlító összetételek (*hófehér*).

FŐNÉVI JELZŐS SZERKEZETEK A főnévi jelzős kapcsolatok minőségjelzős szerkezetek, *milyen?* kérdésre válaszolnak, és többnyire foglalkozást, kort, nemet, csoportot, minőséget, szakmákat, hónapokat, napokat és fajtákat jelölnek. Ismeretük, külön tárgyalásuk azért szükséges, mert könnyen összekeverhetők a jelentéstömörítő és a birtokos szerkezetekkel; azoktól – különösen a szaknyelvekben – sokszor nehezen különíthetők el. A főnévi jelzős szerkezet általában különírjuk, kivételt a fajtajelölő szerkezetek jelentenek.

PÉLDÁK

- Foglalkozás: *belgyógyász barátunk, sebész társam, orvos szakértő, vendég orvos*
- Kor: *gyermek király*
- Csoport: *katona őrnagy, mérnök úr, tanár bácsi, tanító néni*
- Minőség: *rongy ember, bitang alak, zsvány gyerek*
- Szakmák: *biológia szak, történelem tanszék*
- Hónap, nap: *hétfő reggel, csütörtök estére* (hazamehet), *március havi* (műtési terv), *kedd reggeli* (gyógyszeradag), *péntek esti*
- Egyéb: *téglaalak alakú* (az alakja téglalap), *ív alakú metszés, betű és számegyüttes*

De:

- Fajtajelölők: *fiúgyermek, diáklány, sebészorvos* (egy fajta orvos), *fenyőfa, akácerdő*
- Nem: *férfi beteg* (de: *férfiosztály* – nem az osztály férfi, hanem az osztályon férfiak fekszenek), *nő orvos* (az orvos egy nő, de: *nőorvos* – nőgyógyászattal foglalkozó orvos, aki lehet férfi és nő is), *férfi beteghordó* (a beteghordó férfi, de: *férfibeteg-hordó* – aki csak férfi betegeket hord), *férfi nemi hormon* (de: *férfihormon* – nem a hormon férfi), *férfiépesség* (kizárólag férfiakból álló népesség)

Külön csoportot képeznek az anyagnevek, anyagnévi jelzős kapcsolatok – az előtag azt jelöli, hogy az utótag milyen anyagból készült –; írásmódjuknál az ún. „1 + 1 / 2 + 1 / 1 + 2” szabály érvényesül: ha a szókapcsolat mindkét tagja egyszerű szó, egybeírjuk, ha bármelyik összetett szó vagy különírt szókapcsolat, különírjuk.

PÉLDÁK

- 1 + 1 *fémkapocs* (sebzések egyesítésére), *gumikesztyű, platinatégely, gézdugasz*
- 2 + 1 *vasbeton gerenda* (az első tag összetett szó), *tiszta pamut géz* (az első tag különírt szókapcsolat)
- 1 + 2 *gumi hüvelygyűrű* (a második tag összetett szó), *bronz lovas szobor* (a második tag különírt szókapcsolat), *acél érfogó, acél műteti érfogó*

A főnévi jelzőket alkalmasint egyszerűen nyomatékosításra használjuk (*kutya hideg, csuda jó*; kivétel: *csodaszép* [hagyomány szerint írjuk egybe]).

AZ ÚN. „1 + 1 : 2 + 1 : 1 + 2” SZABÁLY

Ha egy szókapcsolat mindkét tagja egyszerű szó, egybeírjuk, ha bármelyik összetett szó vagy különírt szókapcsolat, különírjuk.

Nem minőségjelzős kapcsolat, mégis főnévi jelzőnek tekinthető a főnévi mennyiségjelzők. A főnévi mennyiségjelzős kapcsolatokat mindig különírjuk (*tenger pusztaság, egy csomó tampon, két doboz gyógyszer, tíz deka bórsav, fél liter folyadék, egy csapat lány* stb.).

AZ IDEGEN EREDETŰ SZAVAK ÍRÁSA: PÉLDÁK A MAGYAR ORVOSI NYELVBŐL

Idegen nyelvekből szavak folyamatosan kerültek és kerülnek a magyar nyelvbe. Némelyikük teljesen beépült, olyannyira, hogy idegen eredete alig ismerhető fel. Ezeket a szavakat jövevényszavaknak nevezzük. Más szavak beépülése már nem ennyire teljes, de a köznyelvben általánosan használtak, közkeletűvé váltak, idegen eredetük azonban még többé-kevésbé felismerhető. Ezeket a szavakat idegen közszavaknak is nevezhetnénk, nyelvtani értelemben azonban – és a meghatározás szerint is – ezek is jövevényszavaknak minősülnek. Természetesen vannak olyan idegen szavak, amelyek a köznyelvben ritkán vagy ritkábban használatosak, nem elterjedtek. A nyelvünkbe került idegen szavak tehát egy folyamaton mehetnek keresztül, amelynek során idegen eredetük felismerhetőségét folyamatosan elvesztő jövevényszavakká válhatnak. Sok közülük azonban idegen szó marad, nem épül be a nyelvbe. A folyamat egyes szakaszai nem különülnek el élesen, különösen nehéz megítélni, hogy egy idegen szó mikor tekinthető már jövevényszónak. Másként fogalmazva, nehéz meghatározni, hogy az idegen szónak milyen mértékben kell elterjednie a köznyelvben ahhoz, hogy azt közkeletűvé váltnak tekintsük. A jövevényszavak fontosak, nyelvünket gazdagítják, az idegen szavak túlzott beáramlása egy adott időszakban azonban már akár nyelvrontó is lehet.

A jövevényszavak a közkeletűvé vált idegen szavak. Egyes jövevényszók idegen eredete még némileg felismerhető, másoké már felismerhetetlen; a magyar nyelvbe teljesen beépültek.

Az idegen szavak és jövevényszók elkülönítésében a következők szolgálhatnak támpontul Laczkó–Mártonfi (2004: 244) alapján:

Az idegen szavak: a) viszonylag frissen kerültek a magyarba, b) hangtani tulajdonságaik eltérnek a magyarban megszokottaktól, c) bennük valamilyen jellegzetes idegen szóelem

található és d) a szó használata valamely csoport vagy rétegnyelvre korlátozódik.

Ezzel ellentétben a jövevényszavak: a) régebben kerültek a magyar nyelvbe, b) hangtanilag összhangban vannak a magyarban megszokottakkal – eredetileg ilyenek voltak, vagy hangtani változáson mentek keresztül –, c) idegen szóelemet nem tartalmaznak és d) a köznyelvben is elterjedtek. A szerzők azonban hangsúlyozzák, hogy egyik jellegzetesség sem csálthatatlan; a felsoroltak csak irányvonalként használhatók.

Az alábbiakban ismertetendő szabályok, irányelvek ellenére mindig maradhat kétség, bizonytalanság egy-egy idegen szó írását illetően. Ilyenkor – mint bármilyen írásnehézségnél, elbizonytalanodásnál, a helyesírási szótár segít. Az orvosi szavak, kifejezések helyesírását a még ma is érvényben lévő – jóllehet felújításra szoruló –, Fábíán Pál és munkatársai által szerkesztett *Orvosi helyesírási szótár*, az ún. „zöld könyv” foglalja össze (1992). A szótárban egyes kifejezések kétféle, magyaros és idegenes írásmóddal írva is megtalálhatók, ez azonban csak arra utal, hogy az adott szó magyarosan is írható, de hogy melyiket válasszuk, azt általában nem határozza meg; néha azonban tesz javaslatot (nyilazott alakok). Közvetlenül mégis támpontul szolgál: hiszen, ha egy idegen szó magyarosan is írható, az már tulajdonképpen jövevényszónak tekinthető.

PÉLDÁK

macrophag / makrofág, leukaemia / leukémia, essentialis / esszenciális, cysta / ciszta, asthma / asztma stb.

Az idegen szavak lehetnek egyszerű szók, alkothatnak több külön szóból álló idegen kifejezést, és szerepelhetnek összetett szavakban, illetve más szempontból lehetnek közsavak vagy tulajdonnevek. Az idegen szavakhoz is – hasonlóan a magyar szavakhoz – kapcsolhatunk toldalékot (ragot, jelet vagy képzőt), másik szót (utótagot) – szóösszetétel – és képzőszerű utótagot is (ez utóbbira lásd az 1. táblázatot a 32. oldalon).

AZ IDEGEN EREDETŰ SZAVAK ÍRÁSMÓDJÁNAK ALAPSZEMPONTJAI Az idegen eredetű szavak írása alapvetően attól függ, hogy a szavak latin vagy nem latin betűs nyelvből származnak-e.

1. A nem latin betűs szavak a magyar nyelvben nem ismert és nem is értelmezhető betűkből állnak (például: görög, japán, kínai, cirill betűk stb.), amelyek nem építhetők be anyanyelvünkbe. Az ilyen szavakat kivétel nélkül – a közsavakat és a tulajdonneveket is – a magyar ábécé betűivel átírjuk; lehetőleg közvetlenül a forrásnyelvből és nem más nyelv közvetítésével. Átírásakor az idegen hangsort vagy betű- és hangsort együtt a forrásnyelvben megadott szabályok szerint helyettesítjük magyar hangokkal és az ezeknek megfelelő betűkkel (*mecset, samovár, tájfun* stb.). Következésképpen olvasásuk is a szavakat alkotó betűk hangértéke szerint történik, és toldalékolásuknál is a magyar neveknél, szavaknál alkalmazott szabályokat hajtjuk végre. A nem latin betűs eredetű nyelv-

vekből származó, átírt szavaknak tehát csak egyféle – magyaros – írásmódja van, idegen írásmóddal nyelvünkben nem használhatók. Az átírás szabályait nem részletezhetjük, ezeket különböző akadémiai kiadványok tartalmazzák. Alapelv: az átírás a szó magyar kiejtését követi. Előfordulnak olyan szavak, amelyek átírása nem szabályosan történt, de már meghonosodtak. Ezeket mindig hagyományos formájukban használjuk. A nem latin betűs írásrendszerű nyelvekből korábban nem a magyar átírás szabályai szerint írt nevek is kerültek nyelvünkbe. Ezeket a hagyományossá vált magyar alakjukban írjuk (pl. *Anyegin*).

Néhány idegen, nem latin betűs nyelvből – elsősorban a görög ábécéből – származó betűt nyelvünk azonban megtartott, amelyeket többnyire, mint kiegészítő, pontosító betűjeleket, betűket használunk (α, β, δ stb.). Hasonlóan rögzültek a római számok is.

A nem latin betűs szavakat mindig – a szó magyar kiejtésének megfelelő átírással – magyaros írásmód szerint írjuk.

2. A latin betűs idegen eredetű szavakat – közsavakat és tulajdonneveket – írhatjuk eredeti formájukban (idegenesen) vagy a magyar kiejtésüket tükröző formában (magyarosan), de a kettőt keverve sohasem – egy szóban magyarosan és idegenesen írt elemek nem lehetnek. Általános szabály: a közkeletűvé vált szavakat (jövevényszavak) magyarosan, az idegen eredetű még megtartó szavakat idegen – a forrásnyelv szerinti – írásmóddal megfelelően írjuk. Az írásmód tehát azon múlik, hogy az idegen eredetű szó mennyire haladt előre a jövevényszóvá válás útján. Az orvostársadalom ebben azonban nem teljesen egységes, felfogásbeli különbségek vannak, mert egyes szerzők ragaszkodnak a forrásnyelv szerinti írásmódhoz a többé-kevésbé közszóvá vált szavaknál is.

Az egyszerű idegen közsók írásmódja a következő: A latinos írásrendszerű, egyszavas idegen, illetve idegen eredetű közsókat, ha jövevényszavak, magyarosan, ha idegen szavak, idegenes írásmód szerint írjuk.

a) A magyaros írásmód szabályai: A magyar helyesírás szabályai a magyar írásmódról is részletes útmutatót adnak, amely látszatra egy kicsit bonyolultnak tűnik. Az alapszabály azonban nagyon egyszerűen megfogalmazható: a magyaros írásmód azt jelenti, hogy az idegen szavakat a kiejtésüket tükröztető magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk (*mikroszkóp, izotóp, hisztamin, digitális* stb.). Kivételek azonban vannak, mert – a hagyomány szerint – egy-egy magyarul írt alakban a magyar kiejtéstől eltérő elemek is megmaradhatnak (*millió, futball* stb.).

Magyaros írásmóddal az idegen szavakat a kiejtésüket tükröztető magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk.

Nehézséget jelenthet azoknak a szavaknak az írása, amelyeknek az eredeti formájában írt betűk a magyar kiejtésben nem pontosan vagy kétféleképpen is tükröződhetnek:

PÉLDÁK

A *ch* végződésű közszavak írásmódja attól függ, hogy a *ch*-t miként ejtjük. Ha [h]-nak ejtjük, a *ch*-t megtartjuk (*mechanika, technika*), ha másként, akkor általában nem (*csekk* és nem *check*).

Az *x* írásmódja szintén annak kiejtésétől függ. A [ksz]-nek ejtett *x*-et általában meghagyjuk (*oxigén, textil*; kivételek: *bokszol*), a [gz]-nek ejtett *x*-et rendszerint *gz*-re változtatjuk (*egzakt*; kivételek: *exogámia, exítál*).

A *qu* betűegyüttes helyett mindig *kv*-t írunk (*antikvárium, kvalitás*).

b) Az idegen írásmód szabályai: A latin betűs írásrendszerű szavakat idegenesen mindig eredeti írásmódjuknak megfelelően írjuk (*myocarditis, endometritis* stb.), akkor is, ha a szavakban, a magyarban nem használatos, mellékjeles betűk (*č, ě, ě, ŷ, ā, ñ, ĝ, ä* stb.) vannak. Ha nyomtatásban nem tudjuk a mellékjeles betűt megjeleníteni, az alapbetűt írjuk, a mellékjelet elhagyjuk (*Gdańsk* helyett *Gdansk*), ami egy elfogadott szükségmegoldás; a szó kiejtés szerinti átírása azonban nem engedhető meg (például *Gdansk* helyett nem írhatunk *Gdanszkot*). A forrásnyelv szerint írt szavakban az eredeti *x*-et, *ch*-t stb. is mindig megtartjuk. A fenti szabály alól kivételnek csak a nemzetközileg elfogadott helyettesítések számítanak (*p* → *th*, *ŋ* → *ng*, *œ* → *oe*, *ß* → *ss*, *æ* → *ae*, *ð* → *dh*, *ø* → *oe*) (Laczkó–Mártonfi 2004: 245).

A latin írásrendszerű, idegenesen írt szavakban az eredeti betűket – a ritka kivételektől eltekintve – megtartjuk, akkor is, ha azok a magyarban nem használatosak.

MEGJEGYZÉS

Az idegen eredetű szavak írásánál a leggyakoribb – még a hazai folyóiratokban, szakkönyvekben is lépten-nyomon megtalálható – hiba a magyar és az idegen írásmód keveredése:

- *blastema* **nem** blastéma
- *blastogen* / *blasztogén* **nem** blastogén, blasztogen
- *dysgenesis* / *diszgenezis* **nem** dysgenezis, disgenezis, dyszgenesis, dyszgenezis
- *dysgeneticus* / *diszgenetikus* **nem** dysgenetikus, dyszgeneticus, disgeneticus, diszgeneticus, disgenitikus
- *cysta* / *ciszta* **nem** cystza, cista

A külön szavakból álló idegen kifejezések írásmódja: A többszavas latin írásrendszerű idegen kifejezéseket mindig eredeti formában kell írni, még akkor is, ha egyik alkotóelemük már jövevényszóvá vált, vagyis azt önállóan, egyébként magyarosan írjuk. Ha azonban több idegen eredetű szónak a magyarban létrejött/létrejöhethető kapcsolatáról van szó, az idegen írásmód nem szükséges (Laczkó–Mártonfi 2004: 245). A nem latin betűs idegen szavakat, több szóból álló kifejezéseket esetén is értelemszerűen mindig magyarosan írjuk.

PÉLDÁK

conditio sine qua non, sine morbo, locus minoris resistentiae

Különösen fontosak az orvosi nyelvben, gyakoriságuk miatt, a latin birtokos szerkezetek: *ruptura vaginae*.

A többszavas szó szerkezetekben az egyébként magyarosan írt szavakat is eredeti írásnyelv szerint írjuk: *bacilus* – *Bacillus anthracis*; *tuberkulózis* – *tuberculosis bronchialis*; *dózis* – *dosis effectiva minima*; *professzor* – *professor emeritus*. A magyaros írásmódú idegen eredetű szavakból képződő összetett szavakat és szó szerkezeteket magyarosan írjuk: *lézerterápia, binominális nomenklatúra* stb.

AZ IDEGEN TULAJDONNEVEK ÍRÁSA A nem latin írásrendszerű nyelvekből eredő idegen tulajdonneveket mindig magyarosan, a kiejtésüket tükrözőtő magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk. A latin betűs írásmódú tulajdonnevek közül csak a meghonosodottakat írjuk magyarosan, a többi a forrásnyelv szerint. A tulajdonnevek közül elsősorban a keresztnevek és a földrajzi nevek némelyike honosodott meg – vált jövevényszóvá.

A keresztnevek közül a Magyarországon adhatókat magyarosan írjuk. Egyébként – Laczkó és Mártonfi (2004: 243) szerint – „a személynevek körében kizárólag az uralkodók (királyok, császárok, hercegek, pápák stb.)” nevét írjuk magyarosan: *II. János Pál, XV. Lajos, Ferenc Ferdinánd* stb.

A magyar helyesírás szabályai 11. kiadása azonban úgy fogalmaz, hogy a „személynevek közül csak néhány nagy történelmi vagy irodalmi múltú és rendszerint közismert nevet használunk hagyományos megmagyarosodott formájában: *Kálvin János, Husz János – Jean Calvin, Jan Hus* helyett. Szokás volt az is, hogy csak a keresztnevet írtuk magyarul, a családi név megmaradt: *Luther Márton – Martin Luther* helyett. A nyelvhasználat újabb ezekre az írásmódokra nem törekszik, ezek „divatjamúlttá váltak” (Laczkó–Mártonfi 2004: 243).

A forrásnyelv szerint írt tulajdonnevekben az eredeti *x*-et, *ch*-t stb. is mindig megtartjuk (*Mexikó, Beatrix, Albrecht*). A földrajzi nevek közül soknak van magyar neve; ezeket természetesen magyarul írjuk: *Wien – Bécs, Krakow – Krakkó* stb., de azokat, amelyeknek nincs hagyományos magyar nevük, eredeti formában használjuk. A magyar nevű földrajzi neveket is célszerű eredeti formában írni, ha az adott szöveggörnyezetnek nemzetközi vonatkozása is van, például postacím stb.

AZ IDEGEN SZAVAK TOLDALÉKOLÁSÁNAK SZABÁLYAI A magyarosan írt idegen szavak toldalékolása: A magyarosan írt idegen szavak toldalékolása is a magyar szavak toldalékolásának megfelelő szabályok szerint történik. Ez a szabály minden magyarul írt szóra vonatkozik függetlenül a forrásnyelvtől – vagyis, hogy a szó melyik nyelvből (latin vagy nem latin betűs nyelvből) származik – és attól, hogy közszórol vagy tulajdonnévről van-e szó.

A magyarosan írt idegen szavakat a magyar szavak írásmódja szerint írjuk és toldalékoljuk, függetlenül attól, hogy közszóról, tulajdonnévről van-e szó, illetve, hogy melyik nyelvből származnak.

PÉLDÁK

mikroszkóp, mikroszkópos, mikroszkóposan, mikroszkóppal; izotópot, izotóppal; hisztamint; digitális vizsgálat, digitálisan (ujjal) kitapintató; Prága – Prágában

Egyes idegen eredetű képzőkkel (-ikus, -ista, -itás, -itál, -izál, -izmus) képzett szavak jó részében a szótő hosszú magánhangzója rövidre változik.

PÉLDÁK

passzív, passzivitás; periódus, periodikus; típus, tipikus, tipizál; mikroszkóp, mikroszkopikus; kultúra, kulturális – de: akadémia, akadémikus (itt a hosszú magánhangzó megmarad)

Az idegenesen írt szavak toldalékolása: Az idegenes írásmóddal írt szavak toldalékolása (rag, jel vagy képző kapcsolása) alapvetően attól függ, hogy egyszavas vagy két, illetve több különírt elemből álló kifejezésről van-e szó.

1. Az önálló idegenesen írt szavakhoz – közsavakhoz és tulajdonnevekhez is – a toldaléket (úgy, mint a magyar szavakhoz) általában közvetlenül – kötőjel nélkül – tapaszthatjuk.

PÉLDÁK

endometritist, endometriosisserű, Denverben, Lyonból

Kötőjellel kapcsoljuk a toldaléket azonban egyszavas kifejezéseknél is akkor ha: a) az idegen írásmód szerint írt szó végén hangérték nélküli – ún. néma – betű van (*Glasgow-ban, Voltaire-é*), b) ha az utolsó kiejtett hangot írásrendszerünkben szokatlan betűegyüttes jelöli (*Rousseau-t*) és c) kettős mássalhangzóra végződő tulajdonneveknél, ha a toldalék ugyanolyan mássalhangzóval kezdődik (*Scott-tal, Mann-nal*).

Az önálló idegenes írásmóddal írt szavakhoz a toldaléket – ha a szó utolsó betűje a magyar írásmódban megszokott hang – mindig közvetlenül kapcsoljuk.

További tudnivalók: a) Az idegen szavak szóvégi *a*-ja, *e*-je, *o*-ja és *ö*-je helyett *á*-t, *é*-t, *ó*-t és *ő*-t írunk, amikor ezekhez a szavakhoz magyar toldaléket kapcsolunk, és a magyar kiejtésben ezek a magánhangzók megnyúlnak. Idegen toldalék (pl. *-lis*) kapcsolása esetén a magánhangzók megnyúlását az írásban nem jelezzük; vagyis a szóvégi *a*, *e*, *o* és *ö* helyett nem írunk *á*-t, *é*-t, *ó*-t és *ő*-t. Ez utóbbi magyarázata nyelvészek szerint az, hogy az idegen képzős szavak jelentéstaniilag nem átláthatók – a toldalékolást a szakképzetlen ember nehezen vagy nem ismeri fel –, és ebben a formában váltak szótári tétellé.

PÉLDÁK

Magyar toldalékok

- *gonadoblastoma: gonadoblastomát, gonadoblastomák, gonadoblastomáról, gonadoblastomás*
- *lymphocyta: lymphocytás, lymphocyták, lymphocytákat*
- *granulocyta: granulocyták, granulocytás beszűrődés*
- *neutropenia: * neutropeniás, * neutropeniát*
- *commisura: commisurát, commisurából*
- *vesicula: vesiculák, vesiculákban*
- *viraemia: viraemiát*
- *vagina: vaginában, vaginát*
- *Oslo: Oslóban*

* Ez az idegenes írásmód a magyar kiejtést alapformában nem tükrözi, például a *neutropenia* szót magyarul [é]-vel ejtjük (neutropénia), ezt azonban az eredeti írásmód nem jelöli. Ha a kérdéses magánhangzó nem szóvégi, akkor a toldalékolt formákban sem nyúlik meg: *neutropeniás* és nem *neutropeniás*.

Idegen toldalék (latin eredetű képző)

- *abdomen, abdominalis* és **nem** *abdominális*
- *vertebra, vertebralis* (tályog) és **nem** *vertebrális*
- *vesica, vesicalis* (elváltozás) és **nem** *vesicális*
- *vagina, vaginalis* (szülés, műtét) és **nem** *vaginális*
- *folliculus, follicularis* és **nem** *folliculáris*
- *epithelium, epithelialis* és **nem** *epitheliális*

A szóvégi magánhangzónyújtás nem érvényesíthető az *ae* végződésű latin birtokos viszonyt kifejező szavakban, mert a szó végi *ae* által jelölt, de már kiejtésében [é]-ként megjelenő magánhangzó önmagában is hosszú.

b) A *-val*, *-vel* és *-vá*, *-vé* rag *v*-je a mássalhangzót jelölő nem magyar betűre vagy betűkapcsolatra végződő idegen szavak utolsó mássalhangzójához teljesen hasonlóan kapcsolódik (*fix – fixszel, ortodox – ortodoxszá*). Ezek a ragok szintén hasonlóan az utolsóként kiejtett mássalhangzóhoz néma betűre vagy szokatlan betűcsoporttal végződő idegen szavak esetében is, például: *guillotine-nal*.

c) Az *i-re*, *y-ra* végződő idegen helységnevek (ugyanúgy, mint a magyar helységnevek) *-i* képzős származékainál a második *-i*-t csak az *y* után írjuk ki, függetlenül attól, hogy azokat magyarosan vagy a forrásnyelv szerint írjuk. Természetesen az *-i* képzős formák az idegen helységnevek esetében is kisbetűvel kezdődnek. Hasonlóképpen az *-s*, *-ista*, *-izmus* képzős egyszavas tulajdonneveket is kis kezdőbetűvel írjuk.

PÉLDÁK

helsinki módszer, (balatonalmádi vizsgálat), coventryi kutatók (sátoraljaiújhegyi módszer), nápolyi stb.; shakespeare-i, voltaire-es, voltaire-izmus, horatiusi, wroclawi

2. Két vagy több különírt elemből álló idegenesen írt szóhoz – tulajdonnévhez, közszóhoz egyaránt – a képzőt mindig kötőjellel illesztjük, a jelet, ragot azonban az utótaggal egybeírjuk. A toldalékolt többszavas tulajdonneveket mindig nagy

kezdőbetűvel írjuk, még akkor is, ha *-i*, *-s*, *-ista*, *-izmus* képzős formákról van szó.

Latin írásrendszerű, két vagy több különírt elemből áll idegenesen írt szerkezetben a toldalékot mindig kötőjellel kapcsoljuk az utolsó szóhoz. Az eredeti írásmód változatlan marad.

PÉLDÁK

sine morbot (állapítottak meg), *ruptura vaginae* (kórismétek), *naerus pigmentosus*, *nervus opticusban*, *erosio verás* stb.; *New Yorkban*, *Leonardo da Vincivel*; de: *New York-i*, *Leonardo da Vinci-s*

Az idegenesen írt szavak és a képzőszerű utótagok kapcsolása: A képzőszerű utótagok (1. táblázat, 32. oldal) még nem teljes értékű toldalékok, hanem inkább szóösszetételei utótagként viselkednek. A magyarosan és az idegenesen írt közszavakkal is – a szóösszetételekhez hasonlóan – egybeírjuk, függetlenül attól, hogy egyszavas szókról vagy több, önálló idegen szavas kifejezésről van szó. Az idegenesen írt, többszavas kifejezéseknél a képzőszerű utótagot az utolsó szóhoz tapasztjuk. Kivételt csak azok az idegenesen írt szavak jelentenek, amelyek néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűjegyegettesre végződnek: ekkor – hasonlóan a toldalékoláshoz – a képzőszerű utótagokat is kötőjellel kapcsoljuk.

PÉLDÁK

collum uteriszerű, *nervus obturatoriusféle*, *plexus venosusfajta*

A képzőszerű utótagok – ugyanúgy, mint a szóösszetételei utótagok – a szóvégi *a-t*, *e-t*, *o-t* és *ö-t* nem nyújtják meg: *allegroszerű* és nem *allegroszerű*.

IDEGEN SZÓT TARTALMAZÓ SZÓÖSSZETÉTELEK Az idegen szót tartalmazó szóösszetételeket egybeírjuk az egybeírás szabályai szerint, függetlenül attól, hogy a szóösszetétel másik tagja magyar vagy idegen szó-e, és attól, hogy az idegen szavakat magyarosan vagy idegenesen írjuk-e. Kivételt csupán akkor teszünk, ha az idegen írásmódú előtag néma betűre végződik (*stroke-kezelés*; az *e* néma), vagy amikor az utolsó kiejtett hangot a magyar írásrendszerben szokatlan, bonyolult betűjegyegettes jelöli (*flow-diagram*). Ilyenkor az elő- és az utótagot kötőjellel kapcsoljuk össze.

PÉLDÁK

Idegen írásmódú szó + magyar szó

- *cellulitiskezelés*, *boyszolgálat*, *pacemakerműködés*
- *pacemaker-visszaültetés* (3 tag, 9 szótag)

Magyaros írásmódú azaz jövevénytől álló szóösszetételek

- *herpeszvírus*, *leukémiavírus*

Magyaros írásmódú jövevénytől + magyar szó

- *proteinképződés*
- *vírusnukleinsav-átíródás* (4 tag, 10 szótag)

Idegenes írásmódú szavak (ezek a magyarban nem számítanak összetételnek)

- *pacemaker*, *promoterlocus*

Idegenes írásmódú szó + magyaros írásmódú jövevénytől

- *promoteraktivitás*, *papillomavírus* (*papilloma* idegenes írásmód, *vírus* magyaros írásmód; egy újabb szóösszetételei tag kapcsolódását is egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint: *papillomavírusgén* [3 tag, 7 szótag], *papillomavírus-család* [3 tag, 8 szótag], *togavíruscsalád* [3 tag, 6 szótag])

Magyaros írásmódú jövevénytől + idegens írásmódú szó

- *viruspromoter* (az újabb összetételei tagot a szótagszámlálásnak megfelelően kapcsoljuk: *viruspromoter-aktivitás* [3 tag, 9 szótag])

Szóösszetételekben lehetséges az egyes tagok különböző – magyaros és idegenes – írásmódja. Egy szóösszetételei tagban azonban a kétféle írásmód nem keveredhet.

Ha az idegenesen írt többszavas szerkezet kap szóösszetételei utótagot, különírást alkalmazunk.

PÉLDÁK

collum uteri fertőzés, *colon ascendens gyulladás* (de: *colongyulladás* – *vastagbélgyulladás*)

Ha egy idegenesen írt szó eleve tartalmaz kötőjelet, az összetételei utótagot célszerű ettől különírni (Laczkó–Mártonfi 2004: 277): *e-mail cím*, *follow-up vizsgálat*. Szóösszetételekben az idegenesen írt szavak szóvégi magánhangzója (*a-ja*, *e-je*, *o-ja* és *ö-je*) az utótag kapcsolásakor természetesen – ellentétben a toldalékok kapcsolásával – nem nyúlik meg; az utótag nem nyújt.

A MOZGÓSZABÁLYOK ALKALMAZÁSA AZ ORVOSI IRODALOMBAN

A magyar helyesírási szabályzat 11. kiadása három ún. mozgósabályt fogalmaz meg. Az első mozgósabály: „Ha egy kötőjellel már tagolt szóhoz újabb, szintén kötőjellel kapcsolódó utótag járul, az első kötőjelet kihagyjuk”, az eredetileg kötőjellel írt szót egybeírjuk, és az utótagot kapcsoljuk kötőjellel. (Két kötőjel egy összetett közszóban nem lehet.) Például: *anyagcsere-vizsgálat*, *anyagcserevizsgálat-kérés*; *kerekasztal-konferencia*, *kerekasztalkonferencia-rendezés*. A helyesírási szabályzat ehhez hozzáteszi, hogy az ilyen túlzottan hosszú szavak helyett jobb a szerkezetes megoldás, például: *az anyagcsere-vizsgálat kérése*, *kerekasztal-konferencia rendezése*. Az első mozgósabály képzőszerű utótagok kapcsolódásakor is érvényes: *anyagcsere-vizsgálat*, de *anyagcserevizsgálat-féleség* (Laczkó–Mártonfi 2004: 131). Ezekhez a következő megjegyzéseket tehetjük hozzá:

- Az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának vitaanyagában (Laczkó 2005) többek között azt olvashatjuk, hogy nem alkalmazható az első mozgósabály, „ha egy olyan kötőjeles írásmódú összetett szóhoz járul újabb utótag, amelyikben a kötőjelet nem a szótagszámlálási szabály írja elő: *A-vitamin*,

X-kromoszóma [...]. Ilyenkor ugyanis nem írható egybe az első két tag, s ha az utótagot közvetlenül a másodikhoz kapcsolnánk, tagolási probléma állna elő. Ezért az tűnik a legjobb megoldásnak, ha az újabb összetételi tag is kötőjellel kapcsolódik: *A-vitamin-hiány, X-kromoszóma-rendellenesség* [...]. Ha további utótag járul az összetételhez, az újabb kötőjellel kapcsolódik: *A-vitamin-hiány-megelőzés*. Az efféle szerkezetek azonban nagyon nehézkesek, ezért célszerű feloldani őket: az *A-vitamin-hiány megelőzése*”.

- Tulajdonképpen ugyanebbe a fogalomkörbe tartoznak a betűszókat tartalmazó kötőjeles szerkezetek: *vírus-DNS-képződés* (nem vírus-DNS-képződés) vagy *DNS-vizsgálat-kérés* (nem DNS-vizsgálat-kérés), mert a betűszókat soha nem írhatjuk egybe a kiírt szavakkal.
- Ugyancsak nem alkalmazható az első mozgósabály a tulajdonnévi előtagot tartalmazó összetételeknél: *Oscar-díj-átadás, Davis-kupa-döntő*.
- Nem érvényesül az első mozgósabály az idegen írásmódú kötőjeles előtagok esetében; ilyenkor az utótagot külön írjuk, például: *feed-back rendszer* (nem *feedback-rendszer*).

A második mozgósabály: Ha külön szóba írt jelzős szerkezethez olyan utótagot kapcsolunk, amely a jelzős szerkezet egészére vonatkozik, akkor a jelzős szerkezet elemeit egy szóba írjuk, és az utótagot kötőjellel kapcsoljuk az összevont részhez. Például: *hasító enzim, hasítóenzim-vizsgálat; magas vérnyomás, magasvérnyomás-betegség*. Ritkábban ugyan, de előtag is kapcsolódhat a különírt jelzős szerkezethez, például: *házi feladat, számtan-házifeladat*. A szabályzat hozzáteszi, hogy ezt a mozgósabályt csak akkor alkalmazzuk, ha értelmetlenséget kerülünk el vele. Ha szószaporítás nélkül lehetséges, éljünk inkább a szerkezetes megoldással, például: *hőre lágyuló műanyagok feldolgozása* (nem: *hőrelágyuló műanyag-feldolgozás*). A második mozgósabály is érvényes képzőszerű utótagok használatakor: *kezelési útmutató, de kezelésiútmutató-féle* stb. Mindehhez a következő megjegyzéseket tehetjük hozzá:

- a) „A mozgósabály ellenében különírt formák kivételesnek számítnak. Ilyenek például a *férfi* előtagú szerkezetek között található: *férfi egyes mérkőzés, férfi páros, férfi nemi hormon*” (Laczkó–Mártonfi 2004: 133).
- b) Bizonyos szavak kivételes írásmódúak a teljes egybeírás vonatkozásában, például: *egyistenhívő, kétszínnyomás, két-párevezős* stb.
- c) „Ha az eredetileg különírt szerkezet jelzője ugyanolyan hosszú mássalhangzóval végződik, mint amilyennel a jelzett szó kezdődik, a három azonos mássalhangzó miatt nincs mód az egybeírásra, ezért a két kötőjeles megoldás jön szóba: *barokk-kép-javítás* [...]” (Laczkó–Mártonfi 2004: 133).
- d) Nem érvényesíthető a mozgósabály akkor, ha az utótag olyan különírt szerkezethez járul, amelynek első eleme tulajdonnév, ilyenkor a különírás a megfelelő eljárási mód: *Bánk bán elemzés, Mátyás király párti*.
- e) „Az idegen írásmódú többszavas kifejezések vonatkozásában nem érvényesítjük a második mozgósabályt, helyette különírást alkalmazunk” (Laczkó–Mártonfi 2004: 133).

Ezekben az esetekben mindegy, hogy az idegen szerkezet elemei az eredeti nyelvben milyen nyelvtani viszonyban állnak egymással. Például: *endodermális sinus daganat, nervus opticus sérülés, pubertas praecox betegség, second look hasmútét* stb.

- f) „Azokban a szerkezetekben sem lehet alkalmazni a mozgósabályt, amelyek egy különírt betűjeltől és egy főnévből vagy melléknévből állnak: *C épület, [...] x tengely*. Az ezekhez társuló utótag különírandó: *x tengely szerkesztés* [...]” (Laczkó–Mártonfi 2004: 133).

A fenti megjegyzésekből megállapítható, hogy a második mozgósabály jó néhány esetben nem alkalmazható, helyette a különírás (esetleg a két kötőjel alkalmazása) a célszerű eljárás. Ez fogalmazódik meg az említett vitaanyagban is: „A második mozgósabály esetében megállapítható, hogy léteznek olyan különírt szerkezetek is, amelyek, ha egy összetételi utótag járul hozzájuk, a mozgósabály végrehajtása nélkül is majdnem ugyanazt az értelmes szerkezetet eredményezik, a két forma között a jelentéskülönbség alig érzékelhető. Ilyenkor talán megengedhető, ahogy szótári példa is van rá, hogy mindkét leírási módot megfelelőnek tekintjük. Például: [...] *önkormányzatiképviselet-testület – önkormányzati képviselet-testület*” (Laczkó 2005).

Sokak véleményével együtt úgy érzem, hogy az első, illetve a második mozgósabály alkalmazása során rendkívül hosszúra nyúlt szavak keletkezhetnek, amelyek nem tetszetősek, a szemnek zavarók. A hosszúra nyúlt szavak idegensége, szokatlansága a mozgósabályt alkotóknak is feltűnt, ezért javasolják, hogy ilyen esetekben lehetőleg a szerkezetes megoldást válasszuk. Ugyancsak a hosszúra nyúlt, egybeírt szavak elkerülésére alkották meg az ún. szótagszámlálási szabályt is.

A harmadik mozgósabály: „Két azonos utótagú összetétel különböző előtagja gyakran lép egymással mellérendelő kapcsolatba” (AkH¹¹). Ilyenkor az előtagokat (minőségjelzős előtagok) kötőjellel, az utótagot pedig különírjuk. Például: *nyomásdiagram, térfogatdiagram: nyomás-térfogat diagram; érrendszer, nyirokrendszer: ér-nyirok rendszer*. Mindehhez a következő megjegyzéseket tehetjük hozzá:

- a) „...a tulajdonnévi előtagok összekapcsolásakor nem érvényesítjük a harmadik mozgósabályt. Ha két azonos tulajdonnévi előtagú összetétel lép egymással mellérendelő viszonyba, a tulajdonnévi kapcsolatot nagyköötőjellel jelöljük, a közös utótagot pedig kiskötőjellel kapcsoljuk a formációhoz. Például a *Magay-szótár* és az *Ország-szótár* összekapcsolásakor a *Magay-Ország-szótár* a helyes írásmódja” (Laczkó–Mártonfi 2004: 134).
- b) „...két szótári kivétel van: az *életalálharc* és a *napjegy-egyenlőség*. Meggondolandó, hogy nem kellene-e ezeket az alakokat a szabályoknak megfelelően írni: *élet-halál harc, nap-éj egyenlőség*, ahogyan a gyakorlatban gyakran történik” (Laczkó 2005).
- c) Alkalmazható a harmadik mozgósabály fordítva is. Például: a *valutavétel, valutaeladás* szavak esetében az előtag

egyforma, és az utótagok lépnek egymással formálisan mellérendelő kapcsolatba: *vétel-eladás*. „A közös előtagot ilyenkor külön kell írni a kötőjellel összekapcsolt utótagtól: *valuta vétel-eladás*” (Laczkó–Mártonfi 2004: 134).

- d) *E6-fehérje, E7-fehérje – E6-E7 fehérjék; az E6/E7 fehérjék* szerkezet is felfogható a harmadik mozgósabálynak; ilyen – a perjel alkalmazását taglaló – meghatározás azonban nincs.

A harmadik mozgósabály csupán egyike a lehetséges írásmódoknak; más írásmódok is teljesen megfelelnek a magyar helyesírási szabályoknak, például a *kéz-láb remegés* helyett a *kéz- és lábremegés*. Természetesen a körülírás is szerencsés forma: *a kezeknek és lábaknak a remegése*.

A SZÁMOK ÉS A MÉRTÉKEGYSÉGEK ÍRÁSA A számokat betűkkel és számjegyekkel is írhatjuk tetszés szerint. Mégis, folyamatos szövegben, a rövid számokat (*tíz, millió* stb.), ha összetételben szerepelnek (*harmadmagával*) vagy ha a szám toldalékos, illetve névutós alakban szerepel (*hatvan után*), szerencsésebb a betűírás. Számjegyet írunk a hosszabb számoknál, valamint időpont, pénzösszeg, mérték, statisztikai adat és hasonló írásánál.

A TŐSZÁMNEVEK ÍRÁSA A tőszámnevek után általában nem teszünk pontot. „Ha a tőszámneveket betűvel írjuk, kétezerig minden szám nevét egybeírjuk; ezen felül csak a kerek ezresek és a milliósokat” (AkH¹¹). Kétezer felett, a hátulról számolt szokásos hármas számcsoportok szerint tagolva – a hármas számcsoportoknak megfelelően – kötőjellel kapcsolva írjuk (*ezerkilencszázötvenhat, de kétezer-kilencszázötvenhat, egymillió-ötszázezer-kétszázhuszonnégy* stb.).

A számjeggyel írt számok tagolása: az egy–négy jegyű számokat mindig egybeírjuk, öt- vagy többjegyűeket a hátulról számított, szokásos hármas számcsoportok szerint, szóközzel elválasztva tagoljuk (*12, 123, 2345, de 10 234, 456 120* stb.). Ha azonban a számokat oszlopba rendezzük, a négyjegyűeket is tagoljuk: *30 567, 4 567, 123 234*). A tőszámnevek toldalékai kötőjellel kapcsolódnak (*3-as, 11-essel, 56-ot* stb.).

A SORSZÁMNEVEK ÍRÁSA A számjegyekkel írt sorszámnevek után pontot teszünk, amelyet a kötőjellel kapcsolt toldalékok előtt is meghagyunk (*2. bekezdés, 56. példa, 3.-nak fejezte be, 4.-be jár, a 10.-kel beszélt* stb.).

A TŐSZÁMNEV ÉS A TŐSZÁMNEVI JELZŐ Ha a tőszámnevi jelzővel ellátott számnév főnévi értékű, a kapcsolat két tagját különírjuk (*egy negyed, két harmad, tíz egész három század* stb.). Ha a tőszámnév és a tőszámnevi jelző együtt jelzői szerepű, egybeírást alkalmazunk (*a dolgozat kétharmada, háromnegyed óra múlva, háromnegyed hat* stb.). Számjegyekkel írt tizedes törtek egész és tört értékei közé, szóköz nélkül, tizedesvesszőt teszünk (*3,4; 777,002* stb.); óra és perc megadásakor ellenben pontot írunk (*11.25* stb.). Ehhez a formához a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk (*11.25-ös, 11.25-kor, 11.35-ig* stb.).

A RÓMAI SZÁMOK A számjegyeket általában arab számokkal írjuk, római számokat csak a hagyományok szerint és főként a sorszámnevek jelölésére használjuk (*III. tudományos ülés, II. Gergely, V. kerület, NB I.*). A római számok használata akkor javasolható, ha az arab számokkal szemben megkülönböztető vagy tagoló szerepük van (Laczkó–Mártonfi 2004: 412). A hagyományok változnak, sokszor ugyanazt arab vagy római számokkal is írhatjuk (*3. kötet, III. kötet; 2. osztály, II. osztály* – az utóbbi példa ugyan az elemi és a középiskolai osztályok megkülönböztetésére szolgált a korábbi iskolai oktatásban).

Az orvosi, biológiai szaknyelvekben hagyományosan viszonylag gyakran találkozunk a római számokkal (*X. agyideg, IV. mellkasi csigolya* stb.), jóllehet ezek használata – elsősorban az Egyesült Államok erőfeszítései miatt – visszaszorulóban van (ld. járulékos számok). A járulékos római (és arab) számok után – a fenti szabálytól eltérően – szokás szerint nem teszünk pontot, noha ezeknek a számoknak egy része is sorszámként értelmezhető. *MHC II* (nem teljesen sorszámnev értékű), *CIN I* (első fokozatú CIN), *st. IV; de IV. stádium*. Ha a római számot törtjel követi, a pontot többnyire elhagyjuk (*IV/3, I/B* stb.).

A MÉRTÉKEGYSÉGEK ÍRÁSA A hosszmeretet, magasságot, tömeget és térfogatot méterrendszerű egységekben (méter, kilogramm, liter vagy ezek tizedes egységei) adjuk meg. A hőmérséklet jelölésére Celsius-fokot (°C) használunk, a vérnyomást higanymilliméterben (Hgmm) fejezzük ki. A vérkép, vérkémi vizsgálatok eredményeit méterrendszerű SI-egységekben írjuk. Az SI-egységek mellett a szerkesztők az értékeket hagyományos egységekben kifejezve is kérhetik.

PÉLDÁK

*Mol, mmol, μmol, mol/l,
mEq, mEq/l
U/l, mU/l*

Mértékegységek többszöröse, törtrészei: Ezeket a 10 hatványokkal fejezzük ki módosító szócskával (prefixumokkal).

A „MOSTOHA” NAGYKÖTŐJELEK A kötőjelek alkalmazását A magyar helyesírási szabályai 11. kiadása részletesen, pontokba szedve meghatározza, ismertetésük felesleges. A szavak és szórészek közötti kötőjelek használata írásgyakorlatunk mindennapi részét képezi, nem így a nagyköötőjeleké, jóllehet a helyesírási szabályzat azok helyét is előírja. Általánosságban elmondható: a szavak összekapcsolásának írásmódjában lényegében az egyszerűsítésre törekszünk: a különírás a leg egyszerűbb írásmód, ennél jelöltebb a teljes egybeírás, a kötőjelek használata már bonyolultabb, a nagyköötőjelek igénybevétele pedig legerőteljesebb jelöltséggel bír. Ennek ellenére – az orvosi irodalomban is – szükségesegek, alkalmazásuk a következő esetekben indokolt:

1. Két vagy több nép (nyelv) – és szakpárok* – nevének alkalmi kapcsolatát nagyköötőjellel érzékeltetjük (Laczkó–Már-

tonfi 2004: 353). Két vagy több nép (nyelv) nevének állandó kapcsolatát kiskötőjel jelöli. Az ilyen alakulatok után – függetlenül, hogy alkalmi vagy állandó kapcsolatot fejezünk ki – a toldalékot közvetlenül kapcsoljuk, az utótagokat azonban különírjuk.

PÉLDÁK

angol–magyar szótár (fordítás, nevezéktan stb.), Magyar–Olasz Nőgyógyász Társaság, angol–magyart, holland–franciás stb., de: Német-római Császárság (állandó kapcsolat); orvos–biológia szakon (alkalmi kapcsolat), ének-zene–magyar szak (az ének-zene mellérendelő összetett szó, amelyhez a magyar alkalmilag társul) stb.

* Megjegyzés: a szakpárok közötti nagyköötőjelezést a helyesírás szabályzat nem tárgyalja, ez az írásgyakorlat azonban terjed, elfogadott (Laczkó, személyes közlés).

2. Két vagy több tulajdonnév alkalmi kapcsolatát szintén nagyköötőjellel jelezzük, a toldalékot közvetlenül, az újabb utótagot kiskötőjellel csatoljuk, mivel azok a megnevezés szerves részét képezik, nem alkalmi kapcsolatok. Ha a tulajdonnév nem személynév, ez a szerkezet a *közt/között* vagy *közi* névutós alakulatnak felel meg (Laczkó–Mártonfi 2004: 353).

PÉLDÁK

Személynevek alkalmi kapcsolata: * *Czuczor–Fogarasi-szótár* (Czuczor Gergely- és Fogarasi János-féle szótár), *Nagy–Szabó* (szerkesztők), *Schönlein–Hench-purpura*, *Michelson–Lynch-szindróma* (az utótag – *purpura*, *szindróma* – a megnevezés szerves része)

* Megjegyzés: A nagyköötőjellel kapcsolt személynevek külön személyeket jelölnek (az összetett vezetékneveket kiskötőjellel kapcsoljuk: *Szent-Györgyi Albert* – egy személy). Jól érzékelteti az állandó és alkalmi kapcsolat jelölését a *Szent-Györgyi–Krebs-ciklus* példa.

Egyéb tulajdonnevek alkalmi kapcsolata: *Debrecen–Ferencváros-mérkőzés* (Debrecen és a Ferencváros közti mérkőzés), *Debrecen–Ferencvárost* (ti. mérkőzést), *Budapest–Pécs-gyorsvonat*, *Budapest–Pécs* (Budapesttől Pécsig, Budapest és Pécs közötti távolság),* *budapest-pécsi* stb.

* Megjegyzés: *Budapest–Pécs* (Budapest és a Pécs közti távolság) stb. példa a harmadik ponthoz is sorolható, mert valamitől valameddig pontos viszonyt is kifejez.

A nagyköötőjel a tulajdonnevek, népek, nyelvek és szakpárok alkalmi kapcsolatát fejezzük ki; azok állandó kapcsolatát a kiskötőjel jelöli.

3. Ha a számmal vagy betűvel írt számoknál a valamitől valameddig viszonyt pontosan határozzuk meg, nagyköötőjelet írunk. Nem körülbelül ettől eddig, hanem kizárólagosan, pontosan ettől eddig. A toldalékot a szóval írt elő- és utótaghoz is közvetlenül csatlakoztatjuk, az újabb utótagot azonban különírjuk.

PÉLDÁK

11.00–11.45 (az előadás pontosan 11 órától 11 óra 45 percig tart, nem hozzávetőlegesen 11.00 és 11.45 között; az utóbbinál rövid

kötőjelet írunk: *11.00–11.45*); *112–113. oldalon* (csak ott, máshol nem; a vonatkozó terjedeleme a 112. oldal elejétől a 113. oldal végéig terjed); *második–harmadik évfolyamban* (kizárólag a második és a harmadik évfolyamban tanulják, a többiben nem; úgy is fogalmazhatunk, hogy a második évfolyam elejétől a harmadik évfolyam végéig. Ha a második és a harmadik évfolyamban tanulják, de például az ötödikben is szó kerül róla, a viszonyt rövid kötőjellel jelöljük: *második–harmadik évfolyamban*), *második–harmadikban*, *másodikban–harmadikban* stb.

Az utóbbi időben – főképpen a szaknyelvekben – terjed a fogalmak kapcsolatát jelző viszonyban a nagyköötőjel használata (*ok-okozati viszony*, *kockázat–haszon elemzés*) (Laczkó–Mártonfi 2004: 353–354). Talán azért, mert ezekben a túl-ig kapcsolat, illetve a közt/közi viszony sejtethető. Közszavaknál, szakszavaknál azonban ilyenkor a kiskötőjeles forma szerencsésebb (*ok-okozati viszony*, *kockázat–haszon elemzés*). A második példában (*kockázat–haszon elemzés*) valójában a harmadik mozgásabályt alkalmazzuk: a *kockázatelemzés*, *haszon-elemzés* helyett a sokkal egyszerűbb írásmódot választjuk.

Két szám közötti pontos – kizárólagos – viszonyt, határokat, tartományt nagyköötőjellel érzékeltetjük.

4. „Nagyköötőjelet használunk géptípusok stb. betű- vagy szó- és számjelzése között” (AkH11). Ezekhez a toldalékot mindig kötőjellel kapcsoljuk (*B–52-es*, *Apolló–11* stb.) A szabályzat megfogalmazásában a *stb.* nehezen értelmezhető, mert valójában a szabály csak a géptípusokra vonatkozik; az orvosi szaknyelvben nem alkalmazzuk. Ellentmondásos is, hiszen a nagyköötőjellel alapvetően alkalmi kapcsolatokat fejezünk ki. A gép és számjelzésének viszonya állandó és nem alkalmi.

A NAGYKÖÖTŐJEL FORMAI JELLEMZŐI A nagyköötőjel rendre közvetlenül – szóköz nélkül – illeszkedik az összekapcsolandó tagok közé. Kivételesen, bonyolultabb szerkezetnél a nagyköötőjelet szóközzel írhatjuk, például: a tudományos rendezvény időpontja: *január 3. – január 5.* (csak ezeken a napokon) stb. A teljesen kiírt nevekhez illeszkedő nagyköötőjel írásformája vitatott: közvetlenül kapcsolva visszatetsző, a szóközözés írás- használatilag nem szerencsés. Jóllehet szabály nincs, áthidaló megoldás lehet, ha a nevek és a nagyköötőjel között a szóköznel kisebb szóközt (rést, spáciumot) hagyunk, amely természetesen csak nyomtatott szövegben valósítható meg (Laczkó–Mártonfi 2004: 354). A körülírt írásmód mindig jó megoldás.

PÉLDÁK

Szerkesztők: *Nagy Zoltán – Szabó János – Kovács Béla* (szöveg-szerkesztővel csak szóközzel írhatom), de: *Nagy Zoltán – Szabó János – Kovács Béla* (nyomatásban a távolságot kibővíthetem). Természetesen írhatjuk úgy is, hogy a szerkesztők: *Nagy Zoltán, Szabó János és Kovács Béla.*

A RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAISZÓK MEGHATÁROZÁSA, ÍRÁSMÓDJA; ALKALMAZÁSUK AZ ORVOSI-BIOLÓGIAI IRODALOMBAN A magyarban a közszavaknak, tulajdonneveknek, szószerkezeteknek gyakran használjuk megrövidített formáit

a teljes alak helyett. A szavak, szó szerkezetek megrövidítésének – a szótömörítésnek – három változata ismert: a rövidítések, a betűszók és a szóösszevonások. A betűszókat és a szóösszevonásokat együtt mozaikszóknak nevezzük.

RÖVIDÍTÉSEK A rövidítések közsavak, tulajdonnevek és szó szerkezetek – többszavas kapcsolatok – rövidített formái, amelyeket a beszélt nyelvben általában nem ejtünk ki ún. betűjejtéssel; a rövidített szót teljes alakjában kimondjuk. A rövidítések tehát csak az írásban fordulnak elő; néhány kivétel azonban van. Egyszerű és összetett szavak, valamint szó szerkezetek – többszavas kapcsolatok –, sőt ritkábban mondatok is rövidíthetők. Az önálló szavak rövidítései egyetlen tagból állnak, a szó szerkezetek rövidítései általában annyi tagból állnak, ahány szó van a rövidítendő szó szerkezetben.

Megkülönböztetünk valódi és jelszerű rövidítéseket (rövidítésként használt jelek és kódok). A valódi rövidítések többnyire a szövegkörnyezettől függenek, a jelszerű rövidítések azonban általánosak, nem szövegfüggők, szabványszerűek. A szó szerkezetek rövidítései mindig valódi rövidítések, rövidítésként használt jele vagy kódja csak önálló – egyszerű vagy összetett szónak – lehet. Néhány általánosan elterjedt valódi rövidítéstől eltekintve nincs szabály arra, hogy a rövidítendő szó teljes alakja helyett milyen rövidítést használjunk (Laczkó–Mártonfi 2004: 359), ezért fordulhat elő, hogy ugyanaz a rövidítés több szót is jelölhet (*kp.* = központ vagy készpénz, *f. h.* = folyó hó vagy főiskolai hallgató stb.), és fordítva, egy-egy szót többféleképpen is rövidíthetünk (*cs.* vagy *csop.* = csoport stb.). Az értelmezést a szövegkörnyezet és a szerzők tájékoztatása adja: a valódi rövidítést – az általánosan használtaktól eltekintve – tudományos közlésekben, azok első írásakor értelmezni kell, például a szó teljesen kiírt alakját követően zárójelben megadni. A rövidítések képzésének jellegzetességeit az Osiris-helyesírás (2004: 359–390) foglalja össze, ezek ismertetése meghaladja könyvünk kereteit. A valódi és jelszerű rövidítések írásmódjában elvi különbség van:

a) Valódi rövidítések. Az önálló szavak – egyszerű és összetett szavak – valódi rövidítései a kezdőbetűből vagy a kezdőbetűvel kezdődő betűcsoportból állnak, és nem tartalmaznak szóközt, az utolsó betű után pontot teszünk (*ált.* = általános, *ill.* = illetve, *kb.* = körülbelül, *de.* = délelőtt stb.). Előfordulhat, hogy a rövidítés egyetlen betűből áll (*u.* = utca). A szó szerkezetek rövidítéseinek minden tagja után pontot teszünk, és a tagokat szóközzel választjuk el (*a. m.* = annyi mint, *i. sz.* = időszámításunk szerint, *s. í. t.* = és így tovább stb.). (2. táblázat). A rövidített szavakban előforduló nagybetűket, a rövidítésekben is megtartjuk (*Bp.* = Budapest, *N. Y.* = New York, *Nemz. Múz.* = Nemzeti Múzeum, *N. J.* = Nagy János stb.), és fordítva: a kisbetűkből álló rövidített szavak rövidítéseit is kisbetűvel írjuk (*r. k.* = római katolikus, *ún.* = úgynevezett stb.). A kétjegyű mássalhangzók második betűje – hasonlóan, mint a rövidítendő szóban – általában nem nagybetű (*KSz.* = Keleti Szemle). Ha egy kis kezdőbetűs rövidítés a mondat elején van, értelemszerűen nagy kezdőbetűvel írjuk. Mindig

nagy kezdőbetűvel írjuk a mondatformájú rövidítéseket (*K. m. f.* = Kelt, mint fent).

b) A jelszerű rövidítések írásmódját rendre szabványok, előírások, nemzetközi szokások szabályozzák; a helyesírási szabályok nem nagyon érvényesülnek. Egyetlen gyakorlati szabály az, hogy a rövidítésként használt jelek és kódok után nem teszünk pontot (néhány kivétel azonban ez alól is van, például az égtájnevek *-i* képzős alakjainak a rövidítése).

PÉLDÁK

A fontosabbak jelszerű rövidítések a következők:

- a pénzfajták (*f* = fillér, *Ft* = forint, *E Ft* = ezer forint, *M Ft* = millió forint stb.)
- égtájak rövidítései (*D* = dél, *ÉNy* = északnyugat, *d.* = déli, *ék.* = északeleti stb.)
- vegyjelek (*O* = oxigén, *Ca* = kalcium stb.)
- mértékegységek, matematikai jelölések (*cm* = centiméter, *g* = gramm, *v* = sebesség, *sin* = szinusz stb.)
- vegyületek, szaknevek (*Con* = convalen stb.)

A rövidítések nyelvtanilag meghatározott írásgyakorlatának számos kivétele van. Ezek összefoglalóan az 1. táblázatban (32. oldal), mutatószámokkal jelölve láthatók. Az alábbiakban ezen mutatószámok szerint foglalom össze:

- (1) Kivételesen, amikor ugyanazok a rövidítések nagy tömegben fordulnak elő, például szótárakban, tudománytárakban stb. a pontot elhagyhatjuk. Ilyenkor a rövidítéseket célszerű külön jegyzékbe foglalni.
- (2) Elvéve előfordul, hogy egy összetett szó rövidítése nem egy, hanem több tagból áll (*oszt. vez.* = osztályvezető).
- (3) Az összetett szavak és a szó szerkezetek rövidítései közül néhány már megelevenedett, azaz betűjejtése van. Ezek a rövidítések tulajdonképpen már a betűszókhoz tartoznak, ennek ellenére írásukban a rövidítést jelölő pontot meg kell őrizni (*kb.* [kábé] = körülbelül; *kp.* [kápé] = készpénz; *s. k.* [eská] = saját kezűleg, *B. ú. é. k.* [búék] = Boldog új évet kíván – ez utóbbi teljes mondatot rövidít, s írásformája sokszor nem követi az alapszabályt; egyszerűen *BÚÉK*-nak írják *B. ú. é. k.* helyett stb.).
- (4) Számos esetben a rövidítések különírt elemei között sem pont, sem szóköz nincs, azokat egybeírjuk, és pontot csak az utolsó betű után teszünk (*stb.* = s a többi, *vö.* = vesd össze!, *hrsz.* = helyrajzi szám stb.).
- (5) Előfordul, hogy a közszói – például mondatformájú – rövidítéseket nagybetűvel írjuk (*N. B.* = Nota bene!).
- (6) A szaknyelvekben – elsősorban tudományos közleményekben – általános gyakorlat, hogy a szerzők a gyakran előforduló szavakat, helymegtakarítás miatt, rövidítik, és a továbbiakban ezt a rövidítést használják. Ezek a rövidítések rendre egyedi, általában nem szabályozottak.

BETŰSZÓK A betűszók összetett szavak vagy többszavas kapcsolatok elemeinek, tagjainak kezdőbetűiből alakulnak ki. A szaknyelvekben azonban egybetűs betűszóval is találkozunk (*E* – early), jöllehet nehezen dönthető el, hogy ezek valóban betűszók vagy inkább jelszerű rövidítések. A betű-

szókat az ún. betűjejtéssel mondjuk, nem oldjuk fel az alkotóelemek teljes alakjára.

A tulajdonnévi magyar és idegen betűszókat egyaránt nagybetűvel írjuk (*ENSZ* – Egyesült Nemzetek Szövetsége, *UICC* – Union Internationale Contre le Cancer, *WHO* – World Health Organization). A közszói betűszók csupa kisbetűből állnak (*tbc* = tuberkulózis, *taj* = társadalombiztosítási azonosítójel stb.). A szaktudományok körében azonban a többemű közszói betűszókat is általában csupa nagybetűvel írjuk (*DNS* – dezoxiribonukleinsav, *EKG* – elektrokar-diogram, *TNM* – tumor, node, metastasis stb.). Hagyomány szerint egyes egyesületek nevében szereplő idegen írásmódú szó (*club*) kezdőbetűje a betűszóban is megőrződik (*FTC* = Ferencváros Tornaklub stb.). A betűszóknak sem a végére, sem az alkotóelemei közé nem teszünk pontot (1. táblázat, 32. oldal). A betűszók nyelvtanilag szokványos írásgyakorlat alól csak néhány eltérő írásmód terjedt el (1. táblázat szerinti mutatószámokkal jelölve):

- (7) A közszói betűszót alkotó betűk nevét nem túl gyakran teljesen kiírjuk (*tébcé* – *tbc* helyett, *tévé* – *tv* helyett, *tébé* – *tb*, azaz társadalombiztosítás helyett).
- (8) Néhány ma már betűszónak minősülő szó korábban rövidítés volt, és az eredeti írásmódot megőrizte (*kp.* = készpénz, *B. ú. é. k.* stb.). Nem ritka azonban a *BÚÉK* – vagyis a betűszónak megfelelő alak – sem.
- (9) Nagyrítán előfordul, hogy a nevekből, szakszavakból alakított nagybetűs betűszavak egyik betűjét kisbetűvel írjuk (*KüM* = Külügyminisztérium, *Hg* = hemoglobin, *PhD* = Philosophiae Doctor, Doctor of Philosophy stb.).

SZÓÖSSZEVENÁSOK A szóösszevenások összetett szavak vagy többszavas kapcsolatok elemeiből, tagjaiból (mozaikjaiból) keletkeznek úgy, hogy a szóösszevenások – a betűszókkal ellentétben – a kezdőbetűknél nagyobb egységet őriznek meg. Az összevenások keletkezhetnek úgy, hogy több, esetleg mindegyik szóból kerül egy vagy több betű az összevent szóba, de oly módon is, hogy egy vagy két szó teljes egészében szerepel a szóösszevenásban. A szóösszevenásokba bekerülő szóelemek tetszőlegesek – magánhangzókat azonban mindig tartalmaznak –; kialakításukra egyértelmű szabályok nincsenek. A szóösszevenások egyszerűsítések, általában túl hosszú neveket stb. váltanak ki.

A szóösszevenásokat – a betűszókhoz hasonlóan – az összevenásnak megfelelően és nem a teljes szóalak szerint ejtjük, amit megkönnyít, hogy a szóösszevenásokban mindig van magánhangzó. A határozott névelőt a kiejtés szerint választjuk.

A szóösszevenások keletkezhetnek tulajdonnevekből – ezek a leggyakoribbak – és közszavakból is. Pontot a szóösszevenások után egyik esetben sem teszünk. A tulajdonnevekből alakult szóösszevenások – hasonlóan a tulajdonnevek írásához – első betűjét nagy, a többi kisbetűvel írjuk szóközök és pont nélkül (*Tárki* = Társadalomkutatási Informatikai Egyesület, *Malév* = Magyar Légiközlekedési Vállalat stb.). A

közszavakból alakult szóösszevenásokat kisbetűvel írjuk; ugyancsak szóközök és pont nélkül (*gyed* = gyermekgondozási díj, *radar* = radio detection and ranging stb.) (1. táblázat, 32. oldal). A nyelvtanilag szokványos írásmódtól kevés eltérés van (a 1. táblázat szerinti mutatószámokkal):

- (10) A figyelemfelkeltés céljából, főként hirdetésekben előfordul a tiszta nagybetűs írásmód (pl. *MALÉV*), ezt azonban folyó szövegben célszerű kerülni.
- (11) A köznevesült tulajdonnévi szóösszevenásokat kisbetűvel írjuk (pl. *közért*).

RÖVIDÍTÉSEK, MOZAIKSZÓK (betűszó, szóösszevenás)

MEGHATÁROZÁS

Rövidítések: Két formájuk ismert: a valódi rövidítések és a jelszerű rövidítések. A valódi rövidítések az egyszerű és az összetett közszavak, a tulajdonnevek és a többszavas szószervezetek találmára kialakított, rövidített formái, amelyek a kezdőbetűből vagy a kezdőbetűvel induló betűcsoportból állnak. A szószervezetek rövidítései többtagúak. Jelszerű rövidítések: egyszerű és összetett szavak rövidítésként használt, szabványosított jelei és kódjai.

Betűszók: A betűszók az összetett szavak vagy a többszavas szószervezetek elemeinek, tagjainak kezdőbetűiből alakulnak ki. Kivételesen azonban egybetűs betűszóval – többnyire szaknyelvekben – is találkozunk.

Szóösszevenások: A szóösszevenások a többszavas szókapcsolatok vagy egy összetett szó elemeiből keletkeznek úgy, hogy az összevent szóban a kezdőbetűknél – tetszőlegesen kiválasztott – nagyobb egységek őrződnek meg.

KIEJTÉS

Rövidítések: A beszélt nyelvben a rövidített szót általában teljes alakjában kimondjuk; a rövidített formában nem ejtjük. A rövidítések leginkább csak írásban léteznek.

Betűszók: A betűszókat az ún. betűjejtéssel mondjuk; nem a teljes szóalakkal.

Szóösszevenások: A szóösszevenásokat az összevenásnak megfelelően és nem a szó teljes alakjában mondjuk ki.

ÍRÁSMÓD

Valódi rövidítések: Az önálló szavak rövidítéseit szóközök nélkül írjuk, és az utolsó betű után pontot teszünk; a szószervezetek rövidítéseinek tagjai után pontot teszünk, és a tagokat szóközzel választjuk el. A rövidített szavakban előforduló nagybetűket a rövidítésekben is megtartjuk.

Jelszerű rövidítések: A jelszerű rövidítések írása szabványosított, előírás határozza meg; utánuk pontot nem teszünk.

Betűszók: A betűszókat szóköz és pont nélkül írjuk; pontot a végére sem teszünk. A tulajdonnévi és általában a szaknyelvi betűszók nagybetűből, a közszóiak kisbetűből állnak.

Szóösszevenások: A szóösszevenásokat – ugyanúgy, mint a betűszavakat – szóközök és pont nélkül írjuk; pontot a végére sem teszünk. A tulajdonnévi szóösszevenásokat nagy kezdőbetűvel, a közszóiakat mind kisbetűvel írjuk.

1. táblázat A rövidítések és mozaikszavak nyelvtani szabályok szerinti és kivételes írásmódjának áttekintő összefoglalása

VALÓDI RÖVIDÍTÉSEK			BETŰSZÓK		SZÓÖSSZEONÁSOK	
Egyszerű szavak	Összetett szavak	Szókapcsolatok	Összetett szavak*	Szókapcsolatok	Összetett szavak	Szókapcsolatok
Nyelvtani szabályok szerinti írásmód						
pl. például	de. délelőtt	gy. sz. gyártási szám	AFP alfa-fetoprotein	CD compact disk	trafó transzformátor	gyes gyermekgondozási segély
márc. március	rkp. rakpart	s. k. saját kezűleg	DNS deoxiribonukleinsav	FTC Ferencvárosi Tornaklub	viszlát vizontlátásra	Mahír Magyar Hirdető
o. oldal	eü. egészségügyi	K. Sz. Keleti Szemle	AB Alkotmánybíróság	CSF colony stimulating factor	belker belkereskedelem	Fidesz Fiatal Demokraták Szövetsége
u. utca	Üi. utóirat	f. é. folyó év	CT komputertomográfia	HLA human lymphocyte antigen	Hosz Honvédszakszervezet	
Kr. Krisztus	ún. úgynevezett	Kr. e. Krisztus előtt	tb társadalombiztosítás	szja személyi jövedelemadó	számtech számítástechnika	
M. Miskolc	Bp. Budapest	Fr. Közt. Francia Köztársaság	vb világbajnokság	tv televízió		
			E early*			
Kivételes írásmód						
¹ rég/ritk régies, ritka	¹ mn/fn melléknév, főnév	⁴ stb. s a többi	⁷ cété CT, komputertomográfia	¹⁰ MAVAD Magyar Vadgazdálkodási és Kereskedelmi Részvénytársaság		
	² oszt. vez. osztályvezető	⁴ vö. vesd össze!	⁷ tévé TV, televízió	¹¹ közért élelmiszerület		
	³ kábé kb. körülbelül	³ eská s. k., saját kezűleg	⁸ B. ú. é. k. Boldog új évet kíván			
	³ kápé kp. készpénz	³ BÚÉK Boldog új évet kíván	⁹ KüM Külügyminisztérium			
		⁵ N. B. Nota bene	⁹ FKgP Független Kisgazdapárt			
		⁶ alkalmi – a szerzők szerinti – rövidítések				

* Szaknyelvekben – elsősorban idegen szavak – rövidítései lehetnek egybetűsek

ÖSSZEGEZÉS Az első áttekintő táblázat jól mutatja, hogy a helyesírás által szabályozott írásgyakorlatban a szavak megrövidítésének, a szótömörítésnek három formája – szórövidítés, betűszó és szóösszevonás – egyértelműen különbözik. A nehézséget az eltérő írásmód miatti átfedések jelentik, amelyeket nem lehet kikövetkeztetni, csak szótárazni, megtanulni. A táblázatból az is észrevehető, hogy az alapszabályoktól eltérően írt rövidítések közül egyeseket a betűszók, másokat a szóösszevonások szerint írunk. A szóösszevonások között pedig a betűszók írásformáját találjuk, míg a szokatlan írású betűszavakat elvéve a szórövidítéseknek megfelelően írjuk. Gyakori a betűző írásforma.

A RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZAVAK TOLDALÉKOLÁSA

1. RÖVIDÍTÉSEK A valódi rövidítésekhez, a rövidítésként használt jelekhez és kódokhoz (jelszerű rövidítések) a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk úgy, hogy a rövidítések eredeti írásmódját megőrizzük. A kötőjel a rövidítés után – valódi rövidítésnél a pont után – szóköz nélkül kapcsolódik: *mm-es* (milliméteres), *ápr.-i* (áprilisi), *m²-enként*, *°C-os*, *°C-on* (Celsius-fokos, Celsius-fokon), *K-ot* (káliumot) *ÉK-en* (északkeleten). A toldalékot a rövidített szó teljes alakjának kiejtése szerint választjuk; a hangkapcsolási szabályszerűséget tehát figyelembe kell venni (*vsz.-okkal* [versszakokkal]; nem *vsz.-ekkel!*) (2. táblázat). A toldalékolt rövidítések írásformája is a rövidítendő szó, szószerkezet írásmódját követi, vagyis az *-i*

2. táblázat A rövidítések és mozaikszavak nyelvtani szabályok szerinti és kivételes todalékolásának áttekintő összefoglalása

RÖVIDÍTÉSEK	BETŰSZÓK	SZÓÖSSZEVONÁSOK
Nyelvtani szabályok szerinti írásmód		
KSz.-t	ENSZ-et	Malévval
Keleti Szemlét	Egyesült Nemzetek Szövetségét	Magyar Légiközlekedési Vállalattal
vsz.-ot	tbc-s	gyáson
versszakot	tuberkulózisos	gyermekágyai segélyen
°C-os	tsz-szel	Keravill-lal
Celsius-fokos	termelőszövetkezettel	Kerékpár-, Rádió- és Villamossági Kiskereskedelmi Vállalattal
K-ot	DNS-ben	radar-ral, radart
káliumot	deoxiribonukleinsavban	radio detection and ranging/gel
ÉK-en	MTA-nak	tárkis
északkeleten	Magyar Tudományos Akadémiának	társadalomkutatási informatikai egyesületis
Ft-tal	ENSZ-beli	
forinttal	egyesült nemzetek szövetségebeli	
bp.-i	FTC-s	
budapesti	ferencvárosi tornaklubos	
mn-ben		
melléknévben		
Kivételes írásmód		
¹ kápéval	¹ tébécés	⁵ MALÉV-val
kézpénzzel	tuberkulózisos	Magyar Légiközlekedési Vállalattal
² évf.-társat	³ evás	⁶ MAVAD-beli
évfolyamtársat	egyszerűsített vállalkozási adózásos	magyar vadgazdálkodási és kereskedelmi részvénytársaságbeli
	³ áfával	
	általános forgalmi adóval	
	⁴ tajban	
	társadalombiztosítási azonosítójelben	

vagy *-beli* melléknévképzők kisbetűsítő hatása a rövidítésekben is tükröződik (*bp.-i* – budapesti). Az alapalak írásmódja miatti kivételes todalékolás (a 2. táblázat szerinti mutatószámokkal):

- (1) Betűző írásmódnál a todalékot kötőjel nélkül kapcsoljuk (*kápéval*).
- (2) Az összetett szavak teljes szóval befejeződő rövidítései után a todalékot nem kapcsoljuk kötőjellel (*uazt* = ugyanazt, *fej.-címet* = fejezetcímet).

2. BETŰSZÓK A betűszókhoz a todalékokat a kiejtett hangjuknak megfelelően, kötőjellel kapcsoljuk (*ENSZ-szel*, *tbc-s*). A nagybetűs írásmód a melléknévképzős származékokban is megmarad (*TDK-s*, *ENSZ-beli* stb.). Az *a-ra*, *e-re*, *o-ra* és *ö-re* végződő tulajdonnévi betűszók todalékolásában a kiejtés szerinti nyúlást nem jelöljük (*MTA-nak*, *ELTE-re* stb.). Az alapalak írásmódja miatti kivételes todalékolás (a 2. táblázat szerinti mutatószámokkal):

- (1) A todalékot a betűző írásmóddal írt betűszókkal egybeírjuk (*pévécés*, *tébécés* stb.).
- (3) Kötőjel nélkül kapcsolódik a todalék az *áfa* (általános forgalmi adó), *eva* (egyszerűsített vállalkozási adó) betűszavakhoz, s ennek magyarázata lehet, hogy írásmódjuk

megegyezik a közszoji helyesírás betűzős írásformájával. Helyesírási szempontból az *áfa-t*, *eva-t* formák is szabályosak lennének – hasonlóan mint a *tv-t* –, de az *áfás*, *evás* formákat használjuk. Todalékoláskor a szóvégi magánhangzó a kiejtés szerint megnyúlik (pl. *áfával*).

- (4) Hagyomány szerint a todalék a *taj* (társadalombiztosítási azonosítójel) betűszóhoz is közvetlenül – kötőjel nélkül – kapcsolódik.

3. SZÓÖSSZEVONÁSOK A szóösszevonásokat – a betűszókhoz hasonlóan – az összevonások kiejtésének megfelelően és nem az eredeti név, kifejezés szerint todalékoljuk: *gyáson* (és nem *gyásen*, amely a „gyermekágyai segélyen” kifejezésnek lenne megfelelő). A todalékot azonban – eltekintve a betűszókkal – közvetlenül kapcsoljuk a szóösszevonásokhoz (*Malévval*, *közértben*), kivéve, amikor három, nem összevonható mássalhangzó kerül egymás mellé (*Keravill-lal* – három egyforma mássalhangzó nem kapcsolódhat). Melléknévesítő képző kapcsolásakor a tulajdonnevekből alakult szóösszevonások nagy kezdőbetűje kicsire változik (*tárkis*, *alitaliai* stb.). Az *a*, *e*, *o* és *ö* végű szóösszevonásokban a tövégi nyúlást írásban is jelöljük (*kőfa* [községfejlesztési adó], *kőfát*). A nyelvtanilag szok-

ványos írásgyakorlattól kevés eltérés van (a 2. táblázat szerinti mutatószámokkal):

- (5) Ha a tulajdonnévi szóösszevonást nagybetűvel írjuk, a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk (*MAVAD-nál*).
- (6) A csupa nagybetűvel írt szóösszevonások írásmódja az *-i* vagy *-beli* toldalékolása esetén sem változik; a kezdő nagybetű sem válik kisbetűvé.

ÖSSZEGEZÉS A toldalékolási formákat összegező 2. táblázatból látható, hogy a toldalékokat csak a szabályosan írt szóösszevonásokhoz – kivétel három, nem összevonható mássalhangzó egymás mellé kerülése – és a rövidítések, betűszók betűző írásmódú szavai után írjuk egybe az alapszóval. Minden más esetben kötőjellel kapcsoljuk. A melléknévképzős formáknál, a csupa nagybetűvel írt szótömrítések kivételével, a nagy kezdőbetűt kisbetűvel írjuk; a teljes szónak megfelelő írásgyakorlatot tükröztetjük. A szóvégi magánhangzó kiejtésbeli megnyúlását a szóösszevonásokban feltüntetjük.

A RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZÓK KAPCSOLÁSA SZÓÖSSZETÉTELI ELŐ- ÉS UTÓTAGOKKAL

1. RÖVIDÍTÉS-ÖSSZETÉTELEK A teljes szóval kiírt utótagot a valódi és a jelszerű rövidítésekhez egyaránt kötőjellel kapcsoljuk, akkor is, amikor a teljesen kiírt összetett szóban nincs kö-

A RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZÓK TOLDALÉKOLÁSÁNAK NYELVTANI SZABÁLYAI

Rövidítések: A toldalékot a rövidítések minden formájához kötőjellel kapcsoljuk úgy, hogy a rövidítések eredeti írásmódját megőrizzük. A toldalékot a rövidített szó teljes alakjának kiejtése szerint választjuk és nem a rövidítés szerint.

Betűszók: A toldalékot a betűkiejtés szerint választjuk, és a betűszókhoz is kötőjellel kapcsoljuk, miközben a betűszók írásmódja változatlan marad. Egyedül a közszavakból alakult betűszók szó végi magánhangzója nyúlhat meg.

Szóösszevonások: A toldalékot szintén a kiejtés szerint választjuk, de a szóösszevonásokhoz közvetlenül írjuk. A szóvégi magánhangzó megnyúlást az írásban is jelöljük.

tőjel. A kötőjelet a rövidítés után közvetlenül – szóköz nélkül – csatoljuk, a teljes szóval írt utótag után pontot nem teszünk (*fej.-cím* = fejezetcím, *évf.-társ* = évfolyamtárs, *mm-beosztás* stb.). Mint a példákból is látható, a rövidítések eredeti írásmódját megőrizzük, vagyis ha a rövidítés ponttal végződik, a kötőjelet a ponthoz, ha pont nélkül (jelszerű rövidítés), az utolsó betűhöz illesztjük.

3. táblázat A rövidítések és mozaikszavak nyelvtani szabályok szerinti és kivételes kapcsolása szóösszetételek tagokkal: áttekintő összefoglalás

RÖVIDÍTÉSEK	BETŰSZÓK	SZÓÖSSZEVENÁSOK
Nyelvtani szabályok szerinti írásmód		
magasf szt. magasföldszint	OTP-kölcsön	Malév-iroda Magyar Légiközlekedési Vállalat irodája
fszla.-összeg folyószámlaösszeg	OTP-kölcsön-kifizetés	Malév-iroda-kiadás Magyar Légiközlekedési Vállalat irodakiadása
fszla.-összeg-kivonat folyószámlaösszeg-kivonat	tbc-fertőzés tuberkulózisfertőzés	radarkészülék radio detection and ranging készülék
előadóműv. előadóművész	tbc-fertőzés-megelőzés tuberkulózisfertőzés megelőzése	gyedkifizetés gyermekgondozásdíj-kifizetés
°C-mérő Celsius-fokmérő	sejt-DNS sejt-dezoxiribonukleinsav	
K-oldat káliumoldat	sejt-DNS-vizsgálat sejt-dezoxiribonukleinsav-vizsgálat	
É-Európa Észak-Európa	MTA-tag Magyar Tudományos Akadémia tagja	
Ft-számla forintszámla		
Nyelvtani szabályoktól eltérő írásmód		
¹kápfizetés készpénzfizetés	¹tébécéfertőzés tuberkulózis-fertőzés	
	³evabefizetés egyszerűsítettvállalkozásiadó-befizetés	
	⁴tajkártya társadalombiztosítási azonosítójel-kártya	

Ha az ilyen rövidítés-összetétel újabb utótaggal társul, azt megint kötőjellel kapcsoljuk (*fej.-cím-tervezés* = fejezet-cím-tervezés). A kötőjeles írásmódot, a pont miatt, akkor is megtartjuk, amikor a szóösszetétel rövidítés nélküli formájának írása – a mozgószály miatt – megváltozik (*fszla.-kivonat* = folyószámla-kivonat, *fszla.-kivonat-rendezés* = folyószámlakivonat-rendezés). A ponttal lezárt rövidítés ugyanis soha nem írható egybe.

A valódi és a jelszerű rövidítésekhez is közvetlenül kapcsoljuk a szóösszetételi előtagot, kivéve, ha a rövidítendő szóösszetételben kötőjel van. Valódi rövidítésnél a rövidített utótag után pontot teszünk, a jelszerűnél nem (*reálgimn.* = reálgimnázium, *vízcm* = vízcentiméter; *előadó-műv.* = előadó-művészet, de: *előadóműv* = előadóművész stb.). A nyelvtanilag szokványostól eltérő írásmód (a 3. táblázat szerinti mutatószámokkal):

- (1) A betűzős írásmód esetében az utótagot közvetlenül írjuk (*káépízetés* stb.).
- (2) Előfordul, hogy a rövidítést az utótaggal egybeírjuk (*kvtár* – könyvtár).

2. BETŰSZÓ-ÖSSZETÉTEL A tulajdonnévi és a közszói betűszókhoz is a szóösszetételi elő- és utótagokat kötőjellel fűzzük (*OTP-kölcsön*, *tbc-fertőzés*, *sejt-DNS*, *T-sejt* – egybetűs betűszó – stb.). Ha a kötőjellel írt összetételekhez újabb összetételi tag társul, azt megint kötőjellel kapcsoljuk (*OTP-kölcsön-kifizetés*, *tbc-fertőzés-megelőzés*, *sejt-DNS-vizsgálat* stb.).

Jelzőt tartalmazó betűszó-összetétel: Jelzőt tartalmazó betűszókból alkotott összetételeket azonban különírjuk, ha a jelző az összetétel valamelyik tagjára és nem az egész összetételi szerkezetre vonatkozik. Értelemszerűen a jelző vonatkozhat a) a betűszó-összetétel második tagjára (*OTP-kölcsön*, de: *OTP személyi kölcsön* – a jelző a kölcsön fajtájára és nem az egész OTP-kölcsönre vonatkozik), és b) első tagjára, azaz a betűszóra (*DNS-minta*, de: *emberi DNS minta*).

A jelző megtevesztő lehet; a fenti írásmód csak akkor alkalmazható, ha a jelző valóban a betűszóra vonatkozik. Az *emberi DNS minta* példában a DNS származik az embertől, tehát a jelző a DNS-re vonatkozik. A *hibás DNS minta* példában a DNS károsodott (hibás) és nem a minta. Ha a DNS-minta rossz (hibás), az írásmód: *hibás DNS-minta*.

Kivételes írásmód, az alapalak írásmódjánk megfelelően (a 3. táblázat szerinti mutatószámokkal):

- (1) A betűző írásmód esetében az utótagot közvetlenül írjuk (*tébécéfertőzés*, *téesztag* stb.)
- (3) Kötőjel nélkül kapcsolódik a szóösszetételi utótag az *áfa-rendelet* (általánosforgalmiadó-rendelet), *evafizetés* (egyszerűsített vállalkozásiadó-fizetés) betűszavakhoz (ld. feljebb).
- (4) Hagyomány szerint a *taj* (társadalombiztosítási azonosító-jel) betűszóhoz az utótagot is közvetlenül – kötőjel nélkül – kapcsoljuk (*tajkártya* = társadalombiztosítási azonosító-jel-kártya).

3. SZÓÖSSZEVENÁS-ÖSSZETÉTEL A tulajdonnévi szóösszevenásokhoz az összetételi utótagot kötőjellel kapcsoljuk (pl. *Malév-iroda*), ha az ilyen kötőjeles alakhoz újabb utótag kapcsolódik, azt is kötőjellel csatoljuk (*Malév-iroda-kiadás*). A köznévi szóösszevenásokhoz a szóösszetételi utótagokat közvetlenül – kötőjel nélkül – kapcsoljuk (*gyedkifizetés*, *radarkészülék*).

ÖSSZEGEZÉS A szóösszetételi elő- és utótagok kapcsolási módjait összegező 3. táblázatból látható, hogy a szóösszetételi utótagot a szokványos helyesírás szerint a rövidítések, a betűzők és a tulajdonnévi szóösszevenások után is kötőjellel kapcsoljuk. Ha az ilyen kötőjeles alakhoz újabb utótag kapcsolódik, azt is kötőjellel csatoljuk. Az összetételi utótagot csak a köznévi szóösszevenások és betűző írásmód esetén – meg egy-kivételes esetben – írjuk egybe. A szóösszetételi előtagot a valódi rövidítések kivételével szintén kötőjellel kapcsoljuk. A valódi rövidítésekkel az összetételi előtagot egybeírjuk.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZAVAK KAPCSOLÁSA SZÓÖSSZETÉTELI ELŐ- ÉS UTÓTAGOKKAL; ÍRÁSMÓDSZABÁLYOK

Rövidítések: A teljes szóval kiírt utótagot a valódi és a jelszerű rövidítésekhez egyaránt kötőjellel kapcsoljuk, akkor is, amikor a teljesen kiírt összetett szóban nincs kötőjel. A rövidítés eredeti írásmódját megtartjuk. Az szóösszetételi előtagot azonban közvetlenül kapcsoljuk a rövidítéshez, kivéve, ha a rövidítendő szóban kötőjel van.

Betűzők: A betűzőkhoz a szóösszetételi elő- és utótagot is kötőjellel kapcsoljuk.

Szóösszevenások: A tulajdonnévi szóösszevenásokhoz a szóösszetételi utótagot kötőjellel, a közzóihoz közvetlenül kapcsoljuk.

GYAKORLATI MEGGONDOLÁSOK A rövidítések, a betűzők és a szóösszevenások keletkezésük és írásmódjuk alapján is, elviekben jól elkülöníthetők. A gyakorlatban azonban sok az átfedés, amely az egyes formák elkülönítését rendkívül megnehezíti. Sokszor csak az írásmód igazít útba, ha ez egyáltalán szükséges, lásd az alábbi példát.

PÉLDA

A zárójelentés szónak különböző rövidített változataival találkozhatunk: *zj.* (egy összetett szó valódi rövidítése), *zj* vagy – elvéve – *ZJ* (betűszó), de előfordul a *z. j.* (szokványostól eltérő rövidítés), sőt a *Zj* (szokványostól eltérő betűszói) forma is. Ha rövidítés, akkor a beszédben zárójelentésnek mondjuk; ha betűszó, akkor a *zéjé* kiejtést is használhatjuk (szakszargon!). Gyakran mondjuk is (Hol a *zéjé?* – zárójelentés). Tulajdonképpen csak szemlélet kérdése a *zj.* vagy a *zj* változat használata, mert mindkettő elfogadható nyelvtanilag. Sőt a toldalékolás és a szóösszetételi tagok kapcsolása szempontjából is mindegy, hiszen mindkét esetben kötőjeles lesz az írásmód (a *zj.-ben* – *zj-ben* – az olvasható; nem láttam a kórházi *zj.-t* – *zj-t* –, *zj.-másolat* – *zj-másolat* – zárójelentés-másolat). Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a *zj.* rövidítés már megelevenedett, vagyis betűző kiejtéssel

(*zjéjé*) is mondhatjuk, tehát kiejtésileg már betűszónak is tartható. A rövidítési eredete miatt, a szóvégi pontot azonban meg kell tartani. Ha azonban a *zjéjé* a *zj* betűszóból ered, a *zj* után nincs pont. A betűző írásgyakorlatnál azonban a toldalékot és a szóösszetéti utótágot is egybeírjuk az alapszóval (*a zjéjében, a zjéjét, zjéjémásolat*).

A fenti példa, eszmefuttatás ijesztő, nem is érdemes túl sok időt ráfecsérelni. Csupán alátámasztja azt a törekvésünket, hogy az orvosi irodalomban is pontosan és egységesen kell fogalmazni. Az áttekintő táblázatok azt is jól mutatják, hogy a toldalékolás és a szóösszetéti tagok kapcsolásának írásgyakorlatában is sok az átfedés. Két gyakorlati fogódzó azonban megállapítható: a) a toldalékot és a szóösszetéti tagokat a rövidítésekhez és a betűszóhoz is kötőjellel kapcsoljuk, b) betűző írásmódnál azonban egybeírjuk az alapszóval, függetlenül attól, hogy az alapszó rövidítésből, betűszóból vagy szóösszevonásból ered.

Nem tudunk viszont mibe kapaszkodni, amikor két betűszót akarunk társítani – ami a szaknyelvben bizony gyakori –, mert a betűszók egymáshoz kapcsolásáról nincs akadémiai szabály. Ésszerű, hogy a betűszó és a kiírt szó párosításához hasonlóan, a betűszókat egymáshoz is kötőjellel csatlakoztassuk (pl. *HPV-DNS*). A gyakorlat azonban nem ennyire egyszerű.

RÖVIDÍTÉSEK, MOZAIKSZÓK AZ ORVOSI IRODALOMBAN

1. RÖVIDÍTÉSEK A szaknyelvekben – így az orvosi irodalomban is – egyedi rövidítésekkel rendre találkozunk. Ezek egy része még követi az alapvető helyesírási szabályokat, de sok azoktól eltér. Az orvosi, biológiai stb. rövidítések toldalékolása azonban a helyesírási előírásokhoz igazodik. Egyszerű és összetett szavakból származó valódi rövidítések:

- *seb.* (sebészet): *seb.-en*, (sebészetben [fekszik]), *ideg.* (idegyógyászat), *ideg.-on* (idegyógyászatban [kezelik]) – a toldalékolás a kiejtés szerint történik, ezért nem *ideg.-en* szóalakot írunk. Szokás azonban azt is mondani, hogy az *idegen kezelik*, ez ilyen formán már nem tekinthető rövidítésnek, inkább szórövidülésnek: az *ideg* az *idegyógyászat* az *idegen* szó pedig az *ideg* megfelelő toldalékos formája, jöllehet szakmai tolvajnyelvnek, „pongyola” kifejezésnek tűnik.
- *art.* vagy *a.* = artéria/arteria; *n.* = nervus; *v.* = vena/vena; *a. et v. mesenterica sup.* (*sup.* = superior): arteria és vena mesenterica superior.

Tulajdonképpen a rövidítések toldalékolásának helyesírási szabályai a szokatlan módon képzett, szabálytalanul írt rövidítésekénél is jól alkalmazhatók. Elsősorban azért, mert az eltérően írt rövidítések a betűszókra emlékeztetnek, a betűszók toldalékolási szabályai pedig azonosak.

Szószerkezetekből származó valódi rövidítések:

- *orvtud. egyet.* (orvostudományi egyetem), *orv. ig.* (orvosi igazolás, de jelölhet orvos igazgatót is), *spec. koll.* (speciális kollégium), amelyet [spec.koll.] formájában is mondhatunk, *n. é.* (nem értékelhető, pl. sejtkenet: n. é.), de az is előfordul, hogy *NÉ* formában rövidítjük, *szül. nőgyógy.* (szülészet és nőgyógyászat), *oszt. vez. főorv.* (osztályvezető főorvos);

- *b. v.* (belső vizsgálat) – ez is kiejthető betűző alakban [bévé], ennek ellenére a rövidítésre utaló írásmódot (a rövidítések tagjait pontok zárják le, és szóközök választják el) megtartjuk. Írható azonban – sőt ez a gyakoribb – „szabálytalan” formában is (*bv.* – az egyes tagok betűit egybeírjuk, pontot csak az utolsó betű után teszünk).

Jelszerű rövidítések:

- *Rh* (a Rhesus macacus rövidítése), *Rh-faktor* (Rhesus-faktor), *Rh-vércsoport*, *Rh-negatív*, *Rh-pozitív vér*, *A-vércsoport*, *AB-vércsoport*, *AB-*, *Rh-pozitív vércsoport*.

Tudományos közleményekben gyakori, hogy a szerzők a rövidítendő szó, szószerkezet teljes kiírása után a rövidítést zárójelben megadják, és a továbbiakban ezt a rövidítést használják. Ennek formáit, gyakorlatát itt nem tárgyalom, most csak az egyedi, alkalmi rövidítések írásmódjára térek ki. Gyakori, hogy az alkalmi rövidítések nem követik a rövidítések helyesírási szabályait; nem ritkán pont nélkül és/vagy nagybetűvel íródnak. A pont nélküli, nagybetűs rövidítések a betűszókkal elméletileg összevetésveszthetők, a szöveggörnyezet, a szerzői tájékoztatás azonban eligazítást ad. Szakvélemények szerint a tudományos közleményeknek az ilyenfajta rövidítési gyakorlata nem helyteleníthető.

Más szaknyelvekhez hasonlóan, az orvosi nyelvben is terjed – a nagybetűs betűszók mintájára – a közszavak ponttal történő vagy pont nélküli, nagybetűs rövidítése, amelynek célja a rövidítés fontosságának kiemelése, például *kiterjesztett méheltávolítás* – *radikális hysterectomia*, ennek rövidítése *rad. hyst.* (helyette gyakran *RH-t* írnak rövidítésként). Ezekben sokszor a kétjegyű mássalhangzók második betűje is nagybetű (a *szövödmény* rövidítése *szöv.*; nagybetűs módon: *SZÖV*). Vitatható ennek az irányzatnak a jogosultsága, szakmai szövegekben azonban nem hibáztatható, de a mindennapi írásgyakorlatban kerülendő.

2. BETŰSZÓK Az orvosi, biológiai irodalomban a szórövidítések közül a betűszókkal találkozunk a leggyakrabban. A molekuláris biológia elnevezései, fogalmai, a gének nevei nagyjából betűszóból állnak. Ezek írásgyakorlata a hazai és a nemzetközi szakirodalomban is meglehetősen szerteágazó, s ez már a megértést is nehezíti. Az orvosi betűszók egységes írásmódja a magyar orvosi irodalom egyik sarkalatos szempontja. Jó fogódzó a magyar helyesírási szabályzat, miszerint: – ahogy fentebb már ismertettük – „a szaktudományok körében a többemű közszói alakulatokat is csupa nagybetűvel írt betűszókkal szokás helyettesíteni” (AkH¹¹). Az orvosi betűszók nagybetűs írása különösen a kiegészítő számok és betűjelek miatt fontos (ld. lejjebb).

PÉLDÁK

DNS (dezoxiribonukleinsav – *dezoxiribonukleinsav*), *TNF* (tumor necrosis factor), *MHC* (*m*ajor *h*istocompatibility complex), *AFP* (*á*lfa-fetoprotein), *IL* (*i*nterleukin), *CSF* (colony stimulating factor), *HPV* (*h*umán-papillomavírus), *HBCS* (*h*omogén *b*etegségcsoport), *HBCS-pontok* (*h*omogén *b*etegségcsoportok pontjai) stb.

Szóösszetételei elő- és utótagokat a betűszókhöz kötőjellel fűzük, akkor is, ha a betűszónak előtagja és utótagja is van, jól lehet ezeket lépten-nyomon a betűszóktól különírva látni.

PÉLDÁK

TNM (tumor, node, metastasis), *TNM-osztály*, *TNM-kategória*, *TNM-csoport*, *TNM-beosztás*, *TNM-klasszifikáció*, *TNM-felosztás*, *TNM-stádium-felosztás*, *a rosszindulatú daganatok TNM-besorolása*, *a TNM-besoroláshoz képest, az emlőrákok új TNM-besorolásának ismertetése*, *TNM-felosztás és -stádium-besorolás*; *R-megjelölés*, *R-besorolás*; *FIGO-stádium* (La Fédération Internationale de Gynécologie et d'Obstétrique-féle stádium), *FIGO-stádium-meghatározás*; *AJCC-stádiumokat*, *AJCC-ajánlás*, de: *az AJCC ajánlásával*; *TDK-dolgozat* (tudományos diákköri dolgozat); *a UICC-elnökség* (Union Internationale Contre le Cancer elnöksége), de: *a UICC elnöksége*; *DNS-minta*, *vírus-DNS*, *vírus-DNS-minta*, *sejt-mRNS-molekula*, *DNS-vizsgálat* és *DNS-vizsgálat-kérés*, *sejt-DNS-vizsgálat-kérés* (az utolsó példában már három kötőjel található, ami ugyan helyesírási-lag szabályos, de nem tetszetős; használjunk inkább szerkezetes megoldást: *kérjük a sejt-DNS vizsgálatát*); *AFP-pozitív*, *HCG-negatív* stb.

A jelzős szerkezeteket, ha a jelző a betűszó-összetétel valamelyik tagjára vonatkozik és nem az egészre, különírjuk: *DNS-enzim*, de: *DNS javító enzim*; *DNS-minta*, de: *DNS vékony minta*; *hibás DNS-minta* (itt a DNS-minta hibás), de: *hibás DNS minta* (a példában a DNS hibás).

3. SZÖSSZEVEONÁSOK A szóösszevonások az orvosi irodalomban is sokkal ritkábbak, mint a betűszók. Többségüket – a helyesírásban szokványos írásmódtól eltérően – betűszó formájában írjuk; toldalékolásuk stb. is ezek szerint történik. Végeredményben ezek is betűszóknak foghatók fel, azoktól csupán képződésükben térnek el.

PÉLDÁK

INF (interferon – az *INF* csak egy betűvel tartalmaz többet, mint ha betűszó eredetű lenne: *IN* - interferon), *INF-vizsgálat*; *MoAt* (monoklonális antitest), *MoAt-t termel* (a szóösszevonást az összevonás szerint mondjuk – és nem a teljesen kiírt formában – mondjuk és toldalékoljuk – ezért nem *MoAt-et* írunk), *MoAt-vel*, *MoAt-képződés* stb.

KIEGÉSZÍTŐ BETŰK, SZÁMOK ÉS MAGYARÁZÓK AZ ORVOSI-BIOLÓGIAI IRODALOMBAN A szaktudományokban, így az orvostudomány és a biológia területén is, egyre-másra találkozunk szakszavakhoz csatolt, kiegészítő betűkkel, „betűjelzésekkel”. Ilyenek azonban a köznyelvben is előfordulnak. Mászor kiegészítő betűk – latin és görög betűk is –, kiegészítő számok, sőt járulékos magyarzatok is kapcsolódnak a mozaikszókhöz és elvéve a rövidítésekhez.

Laczkó Krisztina szerint a kiegészítő betűknek, betűjeleknek „afféle pontos meghatározás nincsen, mert a nyelvtanok ezekkel a betűjelekkel nem foglalkoznak, és eddig a helyesírási munkák sem szenteltek ezeknek akkora figyelmet, hogy pontos meghatározás szülessen. A betűjel egy olyan megkülönböztető jelzés, amely mögött nincsen semmilyen nyelvi

szerkezet, pusztán az ábécé betűjeként egy entitás megkülönböztetésére, kategorizálására szolgál” (személyes közlés). A betűjel tehát – nevéből is adódóan – egyetlen betű.

A kiegészítő betűk, számok, magyarázók írása az orvosi-biológiai irodalomban szinte teljesen szabályozatlan, javarészt a nemzetközi irodalomban használt formák szerint találkozhatunk velük. Ezzel azonban az a bökkenő, hogy a nemzetközi irodalomban is meglehetősen nagy az összevisszaság. Nemcsak, hogy a rangos angol nyelvű folyóiratok írásgyakorlatában van különbség, de még ugyanazon folyóirat egy-egy számában is szembesülhetünk egyazon kiegészítővel ellátott mozaikszó eltérő írásával. Sőt, az is előfordulhat – ha a nyelvi ellenőr nem elég szemfüles –, hogy azokat egy dolgozaton belül sem írják egyformán. Az irodalomban előforduló járulékos betűk, számok eltérő írásmódjára számtalan példát találunk.

PÉLDÁK

- *Ig-M*, *IgM*, *Ig M*, *Ig-G*, *IgG*, *Ig G* stb. *Ig-alfa*, *Ig-α*, *Igα*
- *TNF-béta*, *TNF-β*, *TNFβ*, *TNF β*, *βTNE*, *β-TNF*
- *Gamma-INF*, *γ-INF*, *INFγ*, *INF-γ*
- *IL-2*, *IL-2*, *IL2*, *IL2*
- *Fc-epsilon*, *Fcε*, *Fc-ε*, *Fc-kötés*
- *MHC-II*, *MHC II*, *MHCII*, *MHC-2*
- *CD4+MHC II*, *CD4+MHC II*
- *CD5+ T-sejt*, *CD5+T-sejt*
- *HPV 16*, *HPV16*, *HPV-16*

Az összevissza írásmód oka minden bizonnyal az, hogy a kiegészítő számok, betűk, magyarázók nyelvtani fogalma nincs kellően tisztázva, így tehát nehezen értelmezhetők. Ezekre az alábbi meghatározások adhatók.

1. KIEGÉSZÍTŐ BETŰK A kiegészítő betűk értelmezésük szerint háromfélék lehetnek: betűjelek, tartozékbetűk és betűszók. Következésképpen, nyelvtanilag is háromfélék, a magyar helyesírási szabályzatban azonban ezzel a felosztással, meghatározással nem találkozunk.

A betűjelek a magyar nyelvben jelzőszerűk (*C épület*, *B lépcsőház* stb.), amelyek nem tévesztendő össze a szakirodalomban előforduló szóösszetételei elő/utótagként álló kiegészítő betűkkel. A jelzőszerű betűjel egyet jelöl a sok azonos/hasonló fajta közül, semmilyen formában nem utal a jelzett főnév milyenségére, tulajdonságára. Például a *C épület* egyike a sok épületnek – amelyet *C* betűvel jelölünk, hogy megtalálható legyen – és nem egy külön épületfajta. Ebben az esetben a *C* semmilyen formában nem utal a jelzett főnév milyenségére, azaz az épület fajtájára, formájára: nagyon sok *C* épület lehet még egy városban is, és ezek teljesen különbözők lehetnek – a *C* semmiféle hasonlóságra, azonosságra nem utal.

A *C-vitamin* viszont egy vitaminféleség, a vitaminok egyik külön fajtája, és nem egy a sok egyforma vitamin közül; ugyanígy a *G-immunglobulin* egyfajta immunglobulin, vagy

az *influenzavírus C* (*influenzavírus-C*), az influenzavírusok egyik meghatározott fajtája. Az utóbbi esetben a kiegészítő tehát egy önálló valami – *C-vitamin* – nevének része, tartozéka, és nem jelzőszerű. Ezért nevezhetjük tartozékbetűnek. Bármelyik formáról is legyen szó – betűjel, tartozékbetű –, a kiegészítő betűnek csak ki- vagy megjelölő értelme van, önálló jelentése nincs; az ábécé egyik betűje.

A betűjel, tartozékbetű nem tévesztendő össze az egybetűs betűszóval; az utóbbinak önálló jelentése van, egy szónak, szó szerkezetnek rövidített formája. Az egyszavas betűszók nem valami egyedire, hanem csoportra utalnak. Az a csoport, amelyiket jelölik önálló, külön féleség, csak több alfajta létezik. Az alfajtaikat általában járulékos betűkkel és/vagy tartozékszámokkal azonosítjuk (ld. lejjebb). Például a *T-sejt* egy külön sejtcsoport, a csecsemőmirigyből (thymusból; innen a *T*) származó nyiroksejtek (limfociták) csoportja, amelynek több formája ismert (*TH1-sejtek*, *TH2-sejtek* stb.). Az *E-fehérje* valamelyik vírus korán kifejeződő génje (*early gene*; innen az *E*) által kódolt fehérje, amelynek hat vagy több eltérő változata lehet (*E1-*, *E6-fehérje* stb.).

Összefoglalva a kiegészítő betűket az alábbiak szerint határozhatjuk meg (ezek a meghatározások a helyesírási szabályzatban nem szerepelnek, nem hivatalosak; a szerző meghatározásai):

- A *betűjel* az ábécé jelzőszerű betűje, valaminek a jelölésére használjuk.
- A *tartozékbetű* az ábécé tartozékszerepű betűje; valami nevének része, tartozéka, amely lehet latin vagy görög betű.
- Az *egybetűs betűszó* az ábécé önálló jelentésű betűje; egy szakszónak, kifejezésnek egyetlen betűvel helyettesített formája.

2. KIEGÉSZÍTŐ SZÁMOK A betűkhöz hasonlóan, a kiegészítő számok is lehetnek jelzőszerűek – ezek alapján véve a sorszámok, betűjeleket kiegészítő számok (jelző számok), és lehetnek valami nevének részei, tartozékai (tartozékszámok). Például: *C1 épület* vagy *B2 lépcsőház* (jelzőszerepű), de: *G2-szakasz* (a sejtműködés G-szakaszainak egyike), *E2-gén* (egy génnek a neve), *p53* (egy fehérjének a neve) stb.

Összefoglalva:

- Jelzőszerű számok: a betűjeleket kiegészítő számok.
- Tartozékszámok: valami nevének részét képező számok, amelyek lehetnek arab és római számok.

3. KIEGÉSZÍTŐ MAGYARÁZÓK A kiegészítő magyarázók valamilyen szakkifejezés körülményeit magyarázó, értelmező tartozékok. Ezért nevezhetjük ezeket *tartozékmagyarázóknak*, amelyek lehetnek betűk, számok, írásjelek, rövidítések, sőt betűszók is. Például: *M1(PUL)* – tüdőáttétet jelent (*M1* az áttét tényére, a *PUL* [pulmonalis] a helyére utaló rövidítés); *pN0(i+)* – a nyirokcsomókban izolált daganatsejtek – az *N0* azt jelenti, hogy a nyirokcsomóban szokásos szövettani vizsgálattal kimutatható áttét nincs, de különleges – például a

mikroszkóppal nem látható elváltozások kimutatására alkalmas módszerekkel – elszórtan, izoláltan (*i*) néhány ráksejt a nyirokcsomóban előfordul (*i+*); *N0(mol+)(sn)* – két magyarázó kiegészítés: arra utal, hogy a nyirokcsomóban szövettani vizsgálattal nem mutatható ki áttét (*N0*), de molekuláris biológiai módszerekkel (*mol*) felfedezhető daganatsejtek (*mol+*), az (*sn*) pedig az őrszemnyirokcsomót (*sentinel node*) jelöli. A tartozékmagyarázók gyakorlatilag mindig a betűszavakhoz kapcsolódnak.

4. A JÁRULÉKOS BETŰK FOGALMA ÉS FORMÁI A szakkifejezésekben betűjelekkel jószerével nem találkozunk, kiegészítésként tartozékbetűk, betűszók – egy- és több-betűsek is – és betűszószzerűen írt rövidítések, szóösszevonások fordulnak elő. Ezeket együtt járulékos betűknek nevezhetjük. A járulékos betűk a szakkifejezések fogalmát, alfajait/csoportjait, nevét meghatározó betűk, amelyek magukba foglalják a tartozékbetűket, de lehetnek egy- vagy több-betűs betűszók és betűszószzerűen írt rövidítések vagy szóösszevonások is.

AZ ÍRÁSMÓD Nincs magyarázat arra, hogy mikor használunk járulékos betűként latin vagy görög betűt, és miért választjuk az egyiket vagy a másikat. A járulékos betűk inkább szerkezeten belüli különbségeket, a számok változatokat jelölnek, de erre sincs egységes szabály. Azt is nehéz megmagyarázni, hogy egyes esetekben miért római, máskor pedig arab számokat írunk. Szabályozatlan az „index” szerinti írásmód is. Nevezetesen: egyes esetekben miért tesszük a kiegészítő számokat, betűket alsó vagy felső indexbe.

1. NÉHÁNY SZAKMAI ELVI SZEMPONT

a) A római számokkal és az arab számokkal történő jelölés értelmezése között nincs különbség – vagyis mindegy, hogy melyiket írjuk. A római számok használatát csak a hagyomány őrzi. A betűszavakkal egybeírva azonban zavaróak.

PÉLDÁK

CIN (cervicalis intraepithelialis neoplasia) *CIN 1* vagy *CIN I* (így is, úgy is írják, egyaránt érthető); egybeírva: *CIN1*, illetve *CINI* (az utóbbi már zavaró; a nem hozzáértő „cini”-nek is olvashatja); *MHC* (major histocompatibility complex), *MHC I*, *MHC II*. (az egybeírt változat: *MHCI* megtévesztő, mert a nem szakember például „emháci”-nek olvashatja); *ciklin D1*, *DNS-polimeráz I*

b) Ehhez hasonlóan a görög betűknek és a latin betűknek jelölési értelmezése azonos; jelölésérték szempontjából mindegy, hogy melyiket használjuk.

PÉLDÁK

TGF (tumor growth factor), *TGF α* , *TGF β* , *TGF β 1*, a hagyomány szerint az alformák jelölésére a görög betűt használjuk; *HbA* (hemoglobin-A), *HbA1*, *HbA1c* stb.; *β -thalassaemia*, *α -thalassaemia* stb.

c) Az indexbe tett járulékos betűk, számok értelme sem különbözik, legfeljebb az írásmódot változatosabbá teszi, alkal-

manként a megértést könnyíti. Nem biztos azonban, hogy ez szerencsés, az egységes írásmód következetesebb, könnyebben követhető. A kiegészítő betűk indexbe tétele csak akkor ajánlatos, ha az olvasást segíti.

PÉLDÁK

- *G1-szakasz* (a sejtműködés egyik szakasza); *G1-szakaszként* is írjuk. Mindkettő elterjedt, egyformán érthető.
- *B12-vitamin*, *B₁₂-vitamin*; mindkettő érthető.
- *TH1* vagy *T_H1* (a T-sejtek segítő [helper] formájának 1-es fajtája); mindkettő jól értelmezhető.
- *p21waf1* (WAF/waf = wild-típe p53 activated fragment), *p21WAF1*, *p21^{waf1}*, *p21^{WAF1}* stb.
- *p21Cip1* (CIP/cip = Cdk interacting protein), *p21cip1*, *p21^{CIP1}*, *p21^{Cip1}* stb.
- *p21WAF1/Cip1*, *p21^{WAF1/Cip1}* stb.
- *p16INK4A* (inhibit CDK), *p16ink4A*, *p16^{INK4A}* stb.

Megjegyzés: ezek a kifejezések voltaképpen mindegyik írásformában értelmezhetők, megérthetők. Az indexbe tett változat esetleg jobban tagol, a különbség azonban nem meggyőző.

2. NEMZETKÖZI EGYSÉGESÍTÉSI TÖREKVÉSEK A angol nyelvű irodalomban uralkodó írásmód zűrzavarának rendezésére erőfeszítések történtek, történnek: például az emberi gének neveinek írásmódjáról szabályokat, előírásokat már 1979-ben megfogalmazott a Human Gene Nomenclature Committee (HGNC, Emberi Génnevezéktan Bizottsága). A szabályok az évek folyamán módosultak, bővültek azzal a buzgó céllal, hogy az összes emberi gén nevét, írását meghatározzák. Az International Human Genome Sequencing Consortium szerint 26000–40000 emberi gén van, amelyekből sok még nem teljesen ismert; következképpen nevük sincs meghatározva. A HGNC a gének elnevezésének, a nevek írásának alapelveit átfogóan, részletekbe menően körvonalazta:

a) Az elnevezés főbb szempontjai:

- A gének elnevezése az újabb és újabb vizsgálómódszerek, tanulmányok eredményei alapján módosulhat, amennyiben az újonnan szerzett ismeretek alapján ez célszerűnek látszik – ne ragaszkodjunk a korábbi, történelmi névhez.
- Mindegyik tudományosan meghatározott és elfogadott gének külön, egyedi neve (symbol) legyen.
- A név az adott gén leíró nevének rövid írásmódja (mozaikszava) vagy rövidítése.
- *G* betű – mint a gén jele – a jelölésben ne szerepeljen.
- A jelölés ne utaljon valamilyen fajra, például *H/h* az ember (humán) jele.
- A nevek ne hasonlítsanak már elfogadott rövidítésekhez, betűszókhöz, például *DNS*, és nem szükséges, hogy a génre jellemzőket mind kifejezzék.
- A nevek legyenek mindig rövidek, hat leütésnél lehetőleg nem hosszabbak.
- A névben lehetőleg ne utaljunk a gén szöveti fajlagosságára, molekulásúlyára, illetve hogy melyik kromoszómán helyezkedik el – ez azonban csak javaslat.

b) A génnevek írásmódjának irányelvei:

- A génnév az adott gén rövid írásmódja vagy rövidítése.
- A génnevek csak latin nagybetűket és arab számokat tartalmazhatnak – ha a jelölésben korábban római számok vagy görög betűk voltak, váltsuk fel azokat arab számokkal, illetve latin betűkkel. (Megjegyzés: A gének nevében szereplő görög előtagokat tehát latin nagybetűkre kell cserélni, és a jelölés végére tenni: például *GLA* [*αGL* helyett]; *galactosidase*, *alpha* – ez lehetővé teszi, hogy hasonló tulajdonságú gének az ábécésorrendben egymás mellett legyenek, és nem távol, például *GLA*, *GLB* [az *αGL*, *βGL* formában, ezek távol kerülnének egymástól]).
- A névben minden betűt, számot egy sorba írunk – alsó és/vagy felső indexet nem használunk –; kivételt a C#orf# szimbólumok jelentenek.
- Az első írásjel mindig nagybetű – nem szám –, a továbbiak már lehetnek betűk és/vagy számok
- A névben pontot ne tegyünk.

Kivételt a HLA, immunglobulinok és a T-sejtreceptorok megfelelő gének jelentenek – ezek írásmódját ugyanis korábban, más rendszerek elfogadott, elterjedt nevezéktárában határozták meg; azoktól eltérő írásmód keveredést, zavart okozna (WHO Nomenclature Committee for Factors of the HLA System, IMGT/HLA database, IMGT Nomenclature Committee).

A fenti elvek nemzetközileg elfogadottak, egy-egy kiemelkedő szaklap – például a *Lancet* – a gének neveinek írását már ezek szerint igényli.

c) A HGNC-elvek és a magyar írásmód: a HGNC-elvek a magyar írásmódban lényegében alkalmazhatók, némi fenn-tartással:

- A bizottság a római számok és a görög betűk kerülését azért javasolja, mert ezek az Egyesült Államokban nem terjedtek el; sokan azokat nem is ismerik. Mivel az arab és a római számok jelölésértelmezés szempontjából nem különböznek, egymással minden további nélkül felcserélhetők; megőrzsük legfeljebb hagyománytiszteltből jön szóba.
- A görög betűk már nehezebben cserélhetők fel a latinokkal, jóllehet jelentésértelmezésük egyforma. Az egyértelműen visszas, amikor a gén leíró nevében szerepel az alfa, béta stb., a görög betűk kiírt szavai. Például *GLA* = galactosidase alpha; az *A* betűvel az *α* nem jelölhető. Az a javaslat azonban, hogy a görög betű a név elejéről a végére kerüljön, ésszerű, elsősorban a nevezéktár ábécébesorolása miatt.
- A génneveket jelölő betűk és számok egy sorba történő, pont és szóköz nélküli írása nemcsak a magyar orvosi-biológiai irodalomban lévő zűrzavart oldhatja meg, hanem a mozaikszók, rövidítések todalékolásának, összetételi tagok kapcsolásának nehézségeit is.
- Az indexekbe a betűket, számokat többnyire hagyomány szerint írjuk, jóllehet nem egységesen. A betűk/számok indexbe írása szükséges, ha a megértést nem segíti elő.

3. AZ ÍRÁSMÓD GYAKORLATI SZEMPONTJAI A nemzetközi egységesítési törekvések és a nyelvtani fogalmak javasolt meghatározásai előmozdítják a járulékos betűk, tartozékszámok, és -magyarázatok írásának rendszerezését is. Az alábbiak csak törekvések, az írásforma végső kialakításához az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának állásfoglalása szükséges.

a) A járulékos betűk, tartozékszámok és -magyarázók kapcsolása egymással: Ezeket egymással mindig egybeírjuk, azaz szóköz és kötőjel nélkül egy sorba. A járulékos betűk, tartozékszámok és -magyarázók egymás közti kötőjelezése indokolatlan, nagyon zavaró lenne.

b) A járulékos betűk/tartozékszámok és a szavak, szakkifejezések kapcsolatának írásmódja:

Járulékos betűk: Az előző részek magyarázó példái azt mutatják, hogy a kiegészítő betűket vagy kötőjellel kapcsoljuk a szavakhoz, vagy szóközzel társítjuk, de egybe soha nem írjuk. Ha jelzőszerűek, vagyis betűjelek, különírjuk (*C épület*). A tartozékbetűk írását szabályozhatnánk úgy, hogy azokat kötőjellel kapcsoljuk. Ha a tartozékbetű szóösszetételelőtag, a kötőjeles kapcsolás javarészt megvalósul; talán, mert a betűszókhöz – egybetűs betűszó – hasonló szóösszetétel. Nem így, amikor utótag. Ezekben a kötőjeles forma és a különírás is előfordul, meglehetősen szabályozatlanul.

PÉLDÁK

- *hepatitisz A, hepatitisz-A, hepatitis A, hepatitis-A*
- *hepatitis A vírus, hepatitis A-vírus, hepatitis-A vírus, hepatitis-A-vírus*
- *hepatitis A vírus fertőzés, hepatitis A-vírus fertőzés, hepatitis-A vírus fertőzés, hepatitis-A-vírus fertőzés, hepatitis A vírusfertőzés, hepatitis A-vírusfertőzés, hepatitis-A-vírusfertőzés, hepatitis-A-vírusfertőzés, hepatitis A vírus-fertőzés, hepatitis A-vírus-fertőzés, hepatitis-A vírus-fertőzés, hepatitis-A-vírus-fertőzés*
- *hepatitis B, hepatitis C, hepatitisz-B, hepatitisz-C stb.*

Megjegyzés: A példákban látható írásformákra az irodalom tallózásakor bukkantam; az egyetemi tankönyvek is különbözőképpen írják.

A fenti példákhoz a következő megjegyzéseket fűzhetjük:

- A *hepatitis* szó májgyulladást jelent, az *A, B* stb. betűkkel jelzett májgyulladásfajta a májgyulladások (a hepatitisek) egyik, önálló formája (nem a sok azonos formájú májgyulladás egyike). Értelmezése tehát némileg más, mint a szóösszetételelőtagként álló betűjeleké: az utótag *A* nem az összes májgyulladást mint csoportot jelöli, hanem egy csoportnak egy „alfaját”. Az *A* tehát – a fenti meghatározás értelmében – itt tartozékbetűnek számít.
- A *hepatitis* szó (májgyulladás) a szótárban csak ebben a formában található, a *hepatitisz* – magyarosan írt – változat nem szerepel.
- A *hepatitis A* és a *hepatitis-A* írásmód egyformán jól értelmezhető, bár az utóbbi egyértelműbbé teszi az össze-

tartozást. Szaknyelvi döntés, hogy melyiket válasszuk. Az orvosi szótárban *hepatitis B* és *hepatitis B-antigén* alakok találhatóak.

- Toldalékolás: *hepatitis A-ban* (betegedett meg), *hepatitis-A-ban* (betegedett meg) – az utóbbiban két kötőjel fordul elő.
- További szókapcsolatok írásának lehetőségei a *hepatitis A* formából kiindulva: *hepatitis A-vírus, hepatitis A-fertőzés*. Ebben a formában a szóösszetételelőtagot – a toldalékok kapcsolásával megegyezően – kötőjellel kapcsoljuk. Nyelvtanilag nem szerencsés, hiszen a többtagú (szóköztartalmú), idegenesen írt szavakhoz a szóösszetételelőtagot különírva társítjuk (Laczkó–Mártonfi 2004: 277). A *hepatitis A* lényegében szóköztartalmú, idegen írásmódú szóként értelmezhető. A különírás akkor is szerencsésebb lenne, ha a hepatitist magyarul írjuk: *májgyulladás A fertőzés*, jóllehet útbaigazítást a helyesírási szabályzat nem ad. További szóösszetételelőtag kapcsolódásakor helyesírási-lag két lehetőség van: *hepatitis A-vírusfertőzés* (a *vírusfertőzést* egyetlen szóösszetételelőtagnak tekintem, mintha nem a *vírus + fertőzés* tagokat, hanem eleve a *vírusfertőzés* szót kapcsolnám), illetve a *hepatitis A-vírus fertőzés* (az utótagot eleve kötőjelet tartalmazó idegenesen írt szókapcsolathoz csatolom).
- További szókapcsolatok írásának lehetőségei a *hepatitis-A* formából kiindulva: *hepatitis-A vírus, hepatitis-A fertőzés* stb. Ennek magyarázata az, hogy ha egy idegenesen írt, nem egybeírható szó eleve tartalmaz egy kötőjelet, a szóösszetételelőtagot célszerű különírni. Nehezebben alakíthatunk ki álláspontot azonban, ha például a *hepatitis-A* szerkezetben a magyar megfelelőt használjuk: *májgyulladás-A*. Az Osiris-helyesírás szerint (2004: 131) a kötőjellel kapcsolt járulékos betűs szavakhoz az újabb összetételelőtagot is kötőjellel kapcsoljuk: *A-vitamin-hiány, X-kromoszóma-rendellenesség* stb. Igaz, ezekben a példákban a járulékos betű elótag, de – feltételezhetően – a szabály akkor is érvényes, ha a kötőjeles szerkezetet a járulékos betűvel fejeződik be: *májgyulladás-A-kezelés*. Az újabb összetételelőtag kötőjelezésével szemben fenntartásokat fogalmazhatunk meg: nem következetes, hogy egyazon szerkezetet magyarosan másként írunk, mint idegen írásmóddal (*hepatitis-A vírus, májgyulladás-A-vírus*); fonák, sok kötőjeles hosszú szavak keletkeznek (*X-kromoszóma-rendellenesség*); a kötőjellel csatolt utótag sokszor egybeírható lenne az előtte lévő szóval, a kötőjelezés szóösszetételelőtag szempontból nem indokolt (*A-vitaminhiány* és nem *A-vitamin-hiány*); további szóösszetételelőtag kapcsolódásakor formailag a *hepatitis-A vírusfertőzés* látszik a legelfogadhatóbbnak; a *májgyulladás-A-vírus-fertőzés* írásforma ijesztő. Hasonlóan, különírással a sok kötőjel, például a *T-sejt-receptor- $\alpha\beta$ -antigén* szóban is elkerülhető: *T-sejt receptor $\alpha\beta$ -antigén*, ami hiánytalanul érthető. Összegezve: ha az idegen írásmódú, tartozékbetűs szakszó eleve kötőjelet tartalmaz, a szóösszetételelőtagot különírjuk.

A hepatitis példái is azt sugallják, hogy az egységesítés égetően szükséges. A két alapforma (*hepatitis-A, hepatitis A*) írás-

módja egyaránt elfogadható – a további utótagok kapcsolásával együtt –, a *hepatitis-A* változat azonban az egybetartozást jobban kifejezi; árnyoldala, hogy toldalékolva két kötőjelet tartalmaz. Nehezen indokolható viszont, hogy amikor az előtagi tartozékbetűt kötőjellel kapcsoljuk, miért ne társítanánk az utótagi tartozékbetűt is kötőjellel. Ennek értelmében a *hepatitis-A* írásmód javasolható.

Tartozékszámok: A járulékos számokat a szakszavakhoz kötőjellel kapcsoljuk, függetlenül attól, hogy a szakszó előtt vagy után állnak.

PÉLDÁK

polimeráz-I, 5-fluorouracil, 5-fluorouracil-kezelés, polimeráz-I-meghatározás stb.

Megjegyzés: A további szóösszetéti utótagokat célszerű kötőjellel kapcsolni, jóllehet az írásmód egyértelműen még nem szabályozott.

Járulékos betűk + tartozékszámok: A járulékos betűket a számokkal mindig egybeírjuk. A járulékos betű és számegyüttést kötőjellel kapcsoljuk a szóösszetéti elő- vagy utótaghoz.

PÉLDÁK

M1-csoport, N0-állapot, T3-lehetőség, C1–C3-besorolás, R2-csoport, ciklin-A2, C5-konvertáz stb.

Megjegyzés: A további szóösszetéti utótagokat – a járulékos számokhoz hasonlóan – célszerű különírni.

c) A járulékos betűk/tartozékszámok, -magyarázók és a betűszók kapcsolatának írásmódja: A szaktudományokban a betűszókhöz írt számok és a kiegészítő latin és/vagy görög betűk írására a következő szabályok javasolhatók – ezekre a szabályokra nincs akadémiai állásfoglalás.

Járulékos betűk: A kiegészítő betűket a betűszóhoz közvetlenül kapcsoljuk, függetlenül attól, hogy előtte vagy utána állnak. Ezeket csaknem mindig kisbetűvel írjuk; kivé a nagy tartozékbetűt tartalmazó megnevezésekből képződött betűszókat.

PÉLDÁK

pTNM (patológiai, vagyis szövettani vizsgálattal meghatározott TNM-besorolás), *pN*, *pTx* (az *x* azt jelenti, hogy nem meghatározható), *mRNS* (messenger, hírvivő RNS); de: *IgA* (immunglobulin-A) – az *IgA* tulajdonképpen az *immunglobulin-A* betűszava, és nem egy betűszó (Ig) kiegészítése egy betűvel. *TGF* (tumor growth factor), *TGF α* , *TGF β -t*, *TGF β -val* stb. Elterjedt még a *TGF- α* , *TGF- α -t*, *TGF- α -val* írásmód; a különírt változattal csak ritkán találkozunk (*TGF α* , *TGF- α -t* stb.).

Tartozékszámok: A tartozékszámokat közvetlenül írjuk a betűszókhöz.

PÉLDÁK

TNM2; ennek egyes összetevőit külön-külön is használjuk (a több

betűs betűszóból egybetűs betűszavak keletkeznek); így *M1*, *T2* vagy *N0*, stb.

Ezzel kapcsolatosan a következő problémák, megfontolások merülnek fel, néhány példán szemléltetve:

- *CIN* (*cervicalis intraepithelialis neoplasia*). Három fokozata ismert, amelyeket eltérően jelölnek: *CIN I*, *CIN II*, *CIN III* vagy *CIN 1*, *CIN 2*, *CIN 3* vagy *CIN1*, *CIN2*, *CIN3*. A római szám írását elméletileg indokolhatja, hogy a stádiumbeosztásoknál – tehát a fokozatok jelölésére – római számokat használunk (lásd lejjebb is). A szabály szerint azonban a betűszót a kiegészítő számmal egybeírjuk, és mivel a tudományos betűszó nagybetűkből áll, a római szám csatolása zavaró lehet (például nagy római *i* betűnek tűnhet; *CINI*). Ezért szemléltetőbb a *CINI*, *CIN2* stb. írásmód.
- *HPV16* (*humán papillomavírus 16*); háromféle formában is megtalálható az irodalomban: egybeírva (*HPV16*), szóközzel (*HPV 16*) vagy kötőjelezve (*HPV-16*). Az utóbbi a legkevésbé szerencsés, mert megnehezíti a toldalékolások, szóösszetételek olvasását (*HPV-16-ot*, *HPV-16-fertőzés*). A szóközzel történő írás is zavaró lehet (*HPV 16-ot*, *HPV 16 fertőzés* – a szóösszetéti kapcsolatban a különírás látszik a legjobb megoldásnak, mert a *HPV 16-fertőzés* írásforma kicsit feje tetejére állított). Egybeírásnál minden egyszerűsödik (*HPV16-ot*, *HPV16-fertőzés*).
- *MHC* (*major histocompatibility complex*), *MHC II. osztályú*, *MHC II molekulák* stb., *MHC-I*, *MHC-I-molekulák*, *MHC-I-osztályú antigének* stb., *MHCI osztályú*, *MHCII géntermék* stb. Az utóbbiak megtevesztők; nem szakember például az *I-t i*-ként értelmezheti.
- *E6-fehérje*, *E6-ferjét*, *E6-fehérje-képződés* – nyelvtanilag ez a helyes írásmód, de értelmezhetjük úgy is, hogy a tartozékszámú ellátott betűszóhoz a *fehérjeképződés* szó fűződik, akkor az *E6-fehérjeképződés* a megfelelő forma.
- *CSF* (*colony stimulating factor*), *CSF-1*, *M-CSF* (*macrophage colony stimulating factor*, makrofág kolónia-stimuláló faktor), *M-CSF-1*. Nehéz értelmezni a kötőjelek használatát, mert a *CSF1* és az *M-CSF1* is egyértelmű. Az *M-CSF*, *M-CSF1* betűszókban már jogosult a kötőjel használata, mert egy egybetűs betűszót másik betűszóval kapcsolunk.

A tartozékszámokkal párosított betűszó-összetételek betűszó/tartozékszám tagját, ha a szöveggörnyezet alapján értelmezhető, önállóan, a szóösszetéti tag nélkül is írhatjuk.

PÉLDA

„A *HPV16* sok *E6-fehérjét* képez, amelynek jelentősége van a rákos átalakulásban. Ezzel ellentétben a nem rákkeltő *HPV-k* sokkal kevesebb *E6-ot* termelnek.”

Megjegyzés: szabatosan fogalmazva: *E6-fehérjét*. A mondat azonban a *fehérje* szó kiírása nélkül is teljesen érthető, és nyelviileg is helyes. Az önálló használat tulajdonképpen további egyszerűsítés.

Járulékos betűk + tartozékszámok: Gyakori, hogy a betűszóhoz tartozékbetű és tartozékszám is kapcsolódik. Ilyenkor is a fentiek szellemében járunk el, és mindent egybeírunk.

PÉLDÁK

pT2, *pN1(mi)* – ebben a példában járulékos kiegészítés is fűződik a tartozékolt betűszóhoz, aminek jelentése: mikroszkopikus, vagyis a nyirokcsomóáttét szabad szemmel nem, csak a mikroszkóppal fedezhető fel; *N3a* stb.

αCD3 – CD (clusters of differentiation, sejtfelszíni fehérjék ellenanyagok szerinti osztályozása) – a 3 a 3-as fajtájú CD-t jelenti, az *α* pedig *anti* értelemben; példánkban a CD3 elleni antitestet jelenti.

A szóösszetételi elő- és utótagokat a járulékos betűkkel és/vagy tartozékszámokkal kiegészített betűszókhöz is kötőjellel fűzzük.

PÉLDÁK

pT2-csoport, *γT2N0M1-besorolásba tartozik*, *pT4-kategória*, *vírus-mRNS*, *βDNS-polimeráz** (ezt írják *β-DNS-polimeráz* formában is, ám ez csak növeli a kötőjelek számát – a kettős kötőjelezés nem segíti a megértést, olvasást); *p53-faktor*, de: *p53 átíróadási faktor* (jelzős betűszó-összetétel), *L1-fehérje*, de: *L1 szerkezeti fehérje* stb.

* Megjegyzés: A HGNC javaslata alapján szerencsésebb lenne a *DNSβ-polimeráz* – ezt könnyebb értelmezni is –, mert a *β* nem a DNS-re, hanem a polimerázra vonatkozik.

További betűszó- és szóösszetételek: Ha egy betűszó – számmal/betűvel kiegészítve is – kapcsolódik egy – kiegészített vagy anélküli – betűszó-összetétellel, mert összetartoznak, a kötőjelezést lehet javasolni. Erre azonban nincs általános szabály.

PÉLDÁK

HPV + E6-fehérje → *HPV-E6-fehérje*; *HPV16 + E6-fehérje* → *HPV16-E6-fehérje*; *HPV + E-fehérje* → *HPV-E-fehérje*. Kettős kötőjelezésnél szóba jön a nagykötőjel használata (*HPV-E6-fehérje*, *HPV16-E6-fehérje* stb.), ez azonban nem szabály.

Megjegyzés: Ha a *HPV 16* formát írjuk (szóköz), a nagykötőjelet muszáj szóközzel kapcsolni: *HPV 16 – E6-fehérje*.

Előfordul azonban az egybeírás is, például: *HBCAg* (HB = hepatitis-B, cAg = core-antigén) vagy *HBeAg* (hepatitis-B e-antigén, eAg), *anti-HBeAg* (a hepatitis-B vírus e-antigénjének antitestje, ellenanyaga).

A további szóösszetételi tagokat újabb kötőjellel kapcsoljuk: *vírus-mRNS-vizsgálat*, *βDNS-polimeráz-vizsgálat* (a *β-DNS-polimeráz-vizsgálat* formában már három kötőjel szerepel; felesleges, célszerűbb más szerkezettel elkerülni: *β-DNS-polimeráz vizsgálata* vagy *βDNS-polimeráz vizsgálata*), *T-sejt-receptor-αβ-antigén* stb.

Tartozékmagyarázók: A betűszókhöz – a járulékos betűkkel és/vagy számokkal kiegészítettekhez is – járulékos magyarázók, értelmezők (tartozékmagyarázók) is fűződhetnek. Ezeket a már egybeírt szerkezetekkel mindig egybeírjuk, gyakran zárójelben írva kapcsoljuk közvetlenül, tehát szóköz nélkül. A zárójel használatát általában a hagyomány indokolja; a jelölés anélkül is érthető.

PÉLDÁK

pT2(2), *pT2(m)*, *pN0(i+)*, *pN1(mol+)*, *M1(PUL)* – a szóösszetételi tagokat ezekben az esetekben is kötőjellel fűzzük: *pN1(mol+)-csoport* (csak molekuláris vizsgálattal pozitív nyirokcsomó), *pT2(2)-besorolásba tartozik* stb.

CDw90 – a 90-es CD-antigén, amelynek azonosítása még nem teljes; a *w* (work shop) azt jelenti, hogy még dolgoznak a végső meghatározáson.

CD8 + T-sejtek – CD8-as felszíni fehérjét hordozó T-sejtek, *CD4– T-sejt* – olyan T-sejt, amelynek nincs CD4 sejtfelszíni fehérjeje. Ezekben a példákban a két jelzett betűszó összekapcsolása kötőjellel zavaró lenne.

Ha két betűszóval alkotott különböző szóösszetételnek az utótagja egyforma, a harmadik mozgósabály érvényesülhet akkor is, ha azokhoz járulékos betűk/számok, magyarázók kapcsolódnak. Ilyen szabály azonban nincs.

PÉLDÁK

BRCA1-gén, *BRCA2-gén* → *BRCA1-BRCA2 gén*, de írhatjuk a mozgósabály nélkül is: *BRCA1- és BRCA2-gén*, *a BRCA1- és a BRCA2-gének*.

E6-fehérje, *E7-fehérje* → *E6-E7 fehérje*, de: *E6- és E7-fehérje*, *E6- vagy E7-fehérje*, *E6- és E7-fehérjék*.

d) A járulékos betűk/tartozékszámok, -magyarázók és a rövidítések kapcsolatának írásmódja: A járulékos betűk, tartozékszámok, -magyarázók és a rövidítések társítása eléggé szabályozatlan; írásgyakorlatuk a hazai és a nemzetközi irodalomban is meglehetősen szerteágazó. A következő elvek célszerűnek, és nyelvtanilag is megalapozottnak látszanak:

- A szabályosan írt – ponttal befejezett – rövidítésekhez a járulékos számokat és betűket is kötőjellel kell kapcsolni. Több szám és/vagy betűjel kapcsolódása esetén, azokat egybeírjuk, és így kapcsoljuk kötőjellel a rövidítéshez.

Ez alapján elmondható, hogy például a *stádium* szó írásgyakorlata a legkevésbé sem egységes (lásd fejlebb is). Elfogadott rövidítése az *st*, amelyet írnak *st.*, *St.*, *st* és *St* formájában is, de nagyrítván az *ST* írásmód is előfordul. Ha rövidítésnek fogjuk fel, akkor az *st.* a szabályos forma, mert egy önálló közszó (jövényszó) rövidítéséről van szó. Gyakran találkozunk azonban a pont nélküli változattal is: *st*, amikor inkább betűszónak fogadhatjuk el. Ha tudományos betűszónak véljük, az *ST* írásmód tűnik helyesebbnek. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a daganatok stádiumainak fokozatai vannak, amelyeket római számokkal jelölünk, rendszerint I-től IV-ig: *I. stádium* stb. Ennek írásgyakorlata ugyancsak változatos: *stI*, *st I*, *st. I*, *St I*, *St.I* stb. Ha az *st* rövidítés: *st.-I* a szabályos írásmód, ha betűszó: *STI* a formailag helyes. A stádiumoknak azonban alcsoportjaik is vannak: *Ia*, *IA*, *IA1*, *Ia1*, *IIB*, *IIB2*, *IIB2*, *st Ib2* stb. Eltérő az írásmód akkor is, amikor a *stádium* szót kiírjuk: *I. stádium*, *Ia stádium*, *IIB2 stádiumban* stb. A betűző írásmódot (*esté*) nem alkalmazzuk. Mindezek alapján a szerzők, olvasók teljesen tanácstalanok lehetnek; nem tudják, hogy melyik változatot válasszák. Az írásmódra akadémiai állásfoglalás nincsen, az

általános helyesírási szabályok alapján a következőt javasolhatjuk: Miután az *st* a *stádium* szakszó nemzetközileg, általánosan – nem alkalmilag – használt rövidítése, egyfajta jelszerű rövidítésnek tekinthető, ezért utána pontot nem teszünk. Kisbetűvel írjuk, mert nem tulajdonnév; tudományos közszó. Nincs olyan nyelvtani szabály, amely szerint a tudományos közszói rövidítések – a betűszókhöz hasonlóan – nagybetűvel írandók.

A jelszerű rövidítésekhez a járulékos számokat, betűket, magyarázókat kötőjellel kapcsoljuk (pl. O₂), a római számokkal azonban ez nem lehetséges, mert zavaró lenne. Helyette a legegyszerűbb formai megoldás, a szóközzel történő írás ajánlható: ezért: *st I*, *st IV*, *st Ia*, *st IIb* stb.

A járulékos számok általában arab számok, nem ritka azonban a római számok használata sem. A *stádium* esetében például a római számok használatát tagoló szerepük indokolja. Ha egy szerkezetben már szerepel római szám, és további kiegészítő szám is szükséges, azokat mindig arab számmal írjuk: *st Ib2*, *st Ia1* stb.

Ha a rövidítést tartalmazó különírt szerkezet újabb szóösszetételei utótagot kap, a különírás a legalkalmasabb. A kötőjelzés fonák lenne. Hivatalos helyesírási szabály azonban nincs.

PÉLDÁK

st Ib2 méhnyakrák, *st Ib2 cervicalis carcinoma* (az *st Ib2-méhnyakrák*, *st Ib2-cervicalis carcinoma* nem szerencsés szerkezetek) stb.

Ha a rövidítendő szakszóban kötőjel van, azt a rövidítésben is célszerű megtartani: *Con-A (convalen-A)* stb.

Semmi nem indokolja, hogy a betűszók mintájára írt rövidítésekhez – jelszerű rövidítések – a kiegészítő számokat és/vagy betűket – ugyanúgy, mint a betűszóknál – ne közvetlenül, egybeírva kapcsoljuk. Ily módon elkerülhető az azonos írásképpű, de különböző származású betűszók/rövidítések nem egységes írásgyakorlata.

e) A járulékos betűk/tartozékszámok, -magyarázók és a szóösszevonások kapcsolatának írásmódja: A szóösszevonások az orvosi irodalomban ritkán fordulnak elő. Azokat – hasonlóan a betűszókhöz – általában nagybetűvel írjuk, ennek megfelelően a kiegészítő betűk, számok írása is a betűszóknál ismertetteknek megfelelően történhet.

PÉLDÁK

INK (*inhibit CDK*), *p16INK4A* (CDK4A-t gátló p16-os fehérje); ebben a példában a tartozék szóösszevonás (*INK4A*) felső indexben talán átláthatóbb: *p16^{INK4A}*; *INFα* (interferon-α), *βINF* (β-interferon); *COX2* (cyclooxygenase-2) – gyakran *cox-2* vagy *COX-2* formában is írják; *anti-COX-2-ellenanyag* formánál az *anti-COX2-ellenanyag* tetszetősebb: kevesebb a kötőjel.

4. ÖSSZEGEZÉS A járulékos betűk, számok és magyarázók nem toldalékok. Ezeket egymással mindig egybe – szóköz, kötőjel nélkül – és egy sorba írjuk.

A járulékos betűk/számok, magyarázók és a szakszavak, mozaikszók, rövidítések kapcsolásának írásmódja meglehetősen szabályozatlan, a jelentős nemzetközi egységesítési erőfeszítések ellenére. A fentiek csak iránymutatók, és együttgondolkodásra sarkallnak. Egyértelmű nyelvtani szabályoknak jócskán híjával vagyunk, leginkább az Osiris-helyesírásban találunk kapaszkodókat. Hivatalos álláspontot mindazonáltal nem fogalmaztak meg. A kérdés áttekintése során körvonalazott és javasolt írásmódszabályok az MTA Nyelvi Bizottságának jóváhagyása nélkül nem tekinthetők előírássá. A beadványt jelenleg készítjük elő, és hamarosan az MTA Nyelvi Bizottságához juttatjuk elbírálásra, jóváhagyásra. Az olvasó a továbbiakról a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat honlapjáról (www.orvosinyelv.hu) tájékozódhat.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS A fejezet összeállításában Laczkó Krisztina és Grétsy Zsombor volt a segítségemre. Velük folyamatosan egyeztettem; egyes részeket külön-külön és az egész fejezetet is többször átnézték, javították, adott esetben vitatták is. Felbecsülhetetlen közreműködésük nélkül ez az összeállítás nem készülhetett volna el, amiért ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki.

IRODALOM

- A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Fábián Pál és mtsai 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina 2005. *Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága részére összeállított vitaanyag*. Budapest.

„Nagyold el a vázlatot, aprózd a kidolgozást.
Sohase baj, ha rövid: az a baj, ha több a kellenél.”

Gárdonyi Géza